

PRIJEPORI OKO LASIĆEVE KNJIGE
KRLEŽA – KRONOLOGIJA ŽIVOTA I RADA (1982)

Viktoria Franić Tomić

UDK: 821.163.42.09Krleža,M.
821.163.42.0-05Lasić,S.

U ovome se radu istražuju okolnosti prijepora koji su uslijedili nakon objavljivanja dviju knjiga hrvatskoga književnoga povjesničara Stanka Lasića: *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952* (1970) i *Krleža – kronologija života i rada* (1982). U prvoj je knjizi Lasić analizirao povijesne okolnosti i aktere sukoba na književnoj ljevici, s osobitim naglaskom na djelovanje Miroslava Krleže nakon objavljivanja njegovog *Dijalektičkog antibarbarusa*, a u drugoj autor je priredio kritičku Krležinu biografiju i kronologiju njegovoga rada. Obje su knjige, nakon što su tiskane, izazvale brojne polemike u kulturnoj, odnosno političkoj javnosti onodobne socijalističke Jugoslavije. Autorica istražuje i analizira odabrani korpus novinskih članaka, polemika ali i govora koji su održani na političkim tribinama, organiziranim 1982. povodom tiskanja Lasićeve knjige *Krleža – kronologija života i rada*, a koja je bila napisana četiri godine prije. U ovim je prijedporima samo jedan pisac sustavno i to bez političkih kalkulacija, branio integritet Stanka Lasića. Bio je to Danilo Kiš. Uz Kiša koji je branio Lasića kao pisca knjige *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, valja spomenuti jedinu pozitivnu recenziju knjige *Krleža – kronologija života i rada* iz pera Igora Mandića. Autorica posebnu pozornost posvećuje analizi kriptičnih termina i ideograma koji su korišteni u

tadašnjim polemičkim tekstovima, a sve s obzirom na povijesni kontekst u kojem su ti tekstovi nastali, na njihovu jezičnu primjenu i ondašnji doživljaj u javnosti.

Ključne riječi: Stanko Lasić; Miroslav Krleža; Danilo Kiš; hrvatska književnost; polemika; biografija

Gorak okus ostvarenih mladenačkih ideala.
(M. Krleža 1969.)

Gorak okus iskustva...
(D. Kiš, 1974.)

Gorak okus kompromisa...
(S. Lasić, 1982.)

Sveučilišni profesor i pisac Stanko Lasić, najznačajniji proučavatelj Krležine biografije i djela napisao je višesveščanu povijest kritičke misli o Krleži pod nazivom *Krležiologija*.¹ Prema svjedočanstvu Josipa Vanište poznato je da je Miroslav Krleža komentirao ovaj Lasićev prinos i to ovim riječima: »On je *deset kopalja* iznad svih koji su pisali o meni.«² Slikar Vaništa objavio je petu knjigu svojih zapisa pod naslovom *Skizzenbuch 1932-2010. Iza otvorenih vrata* i u njoj na 86 stranica, u stotinjak fragmenata, zapisao je ono što mu je tijekom njihovih čestih razgovora Miroslav Krleža govorio o Stanku Lasiću, Ljubi Babiću, Josipu Račiću, A. B. Šimiću, Augustu Cesarcu, Ivi Andriću, Vladku Mačeku, Milivoju Đilasu i drugima. Kada je riječ o proučavanju historiografskog diskursa, eksplicite memoarske proze, zapise, svjedočanstva i iskaze suvremenika podvrgavamo kritičkoj interpretaciji, kao i svaki drugi dokumentarni tekst. O tomu Andrea Zlatar piše ovo: »Dokumenti su, štoviše, stoljećima implicitno bili držani *dijelovima* zbilje,

¹ Stanko Lasić, *Autobiografski zapisi*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000.

² Josip Vaništa, *Skizzenbuch 1932-2010. Iza otvorenih vrata*, Zagreb: Kratis, 2010.

ne samo njezinim vjerodostojnim izrazima. U hodu vremena, dokumenti su predstavljali rijetke *materijalne tragove* koji su *aere perennius* nadmašili ograničeno trajanje i pojedinačnih ljudskih života i kamenih građevina, najčvršćih dokaza o postojanju prethodnih civilizacija. Sve je to bilo lijepo, teorijski i praktički konzistentno: pretiskivanje dokumenata išlo je zajedno s čuvanjem originala, prijepisi su uzrokovali različita tumačenja sve dok se, sredinom XX. stoljeća strukturalisti, i u literarnoj i u historiografskoj školi, nisu dosjetili da dvojbeni priroda tekstualnosti ima posljedice i za razumijevanje *dokumenata kao tekstova* koji su imali *povlašteno pravo na stvarnost*. I, dok se klasičnim povjesničarima moglo činiti da je najvažnije od svega prepoznati falsifikate, nova je povijest u pitanje dovela samu ideju *vjerodostojnosti*. Nema *prirodnog* izraza zbilje, slijepljenog za nju. *Autentičnost* je pojam podložan interpretaciji.³ Dakle, Vaništin zapis prema kojem je Krleža ocijenio Lasićeve tekstove o njegovim djelima metaforom »deset kopalja iznad svih« prilažemo našim spoznajama prije svega kao »tekstualno svjedočanstvo« na kojemu, ipak, nećemo temeljiti našu interpretaciju.

Lasićeve studije o Krleži predstavljaju kapitalan opus u povijesti hrvatske književnosti. Njegov *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952* u kojem je analizirao povijesne okolnosti i aktere sukoba na književnoj ljevici, meritorna je interpretacija Krležinog *Dijalektičkog antibarbarusa* i korpusa ostalih Krležinih polemičkih tekstova u kojoj Lasić nudi opis okolnosti u kojima su ti slavni polemički tekstovi nastali. Monografija *Krleža – kronologija života i rada* koju je Lasić napisao 1978, a koja je bila objavljena tek 1982. danas je primarni izvor za svaki pristup Krležinoj biografiji i nezaobilazna literatura na svim studijima hrvatskoj jezika i književnosti u svijetu. Nipošto slučajno ta knjiga, zbog svoje izdavačke zle sudbine, ima dva predgovora upravo onako kao što su nekoć pojedina kontroverzna književna djela imala dva prologa ili dva uvoda. Bile su to knjige u kojima bi njihovi autori obračunavali sa svojom suvremenima, a sve kako bi recipijentima obrazložili složene ili

³ Andrea Zlatar, *Autobiografija u Hrvatskoj: Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998, str. 125.

otežane okolnosti objavljivanja rukopisa i/ili poteškoće njegove recepcije.⁴ Kada otvorimo knjigu *Krleža – kronologija života i rada* vidimo da su dva Lasićeva parateksta naslovljena ovako: *Nekoliko novih ili naknadnih napomena (Umjesto predgovora)* i *Nekoliko uvodnih napomena*. Već prvi tekst (a kronološki kasniji) iz 1981. u naslovu implicira signale koji upućuju na ovdje često spominjani fenomen (auto)cenzure: »*novih ili naknadnih napomena*«. U samom naslovu autor ukazuje na okolnosti ne/tiskanja njegovog rukopisa uručenog izdavaču Sveučilišnoj nakladi Liber 1978, pri čemu Stanko Lasić na tom mjestu ukazuje na prešućivanje onoga što je događajima prethodilo, a također eksplicira i ono što će uslijediti nakon prvoga pokušaja objavljivanja njegove knjige. Korištenje veznika *ili* u sintagmi »*nove ili naknadne napomene*« ukazuje na spisateljsku dosjetku, točnije na upotrebu veznika *ili* koji može uključiti i *novo* i *naknadno napisano (starije)*. U svakodnevnom govoru veznik *ili* obično shvaćamo ekskluzivno. Veznik *ili* često ne dopušta jedno i drugo, pa se u komunikaciji upotrebljava takozvani *isključivi ili*. Ipak, veznik *ili* može biti upotrijebljen u rečenici tako da bude shvaćen inkluzivno. On se može pročitati zbrojem, to jest sumom događaja A, B, kada se piše kao $A+B =$ zbroj događaja A, B (dogodio se događaj A ili događaj B; dogodio se barem jedan od događaja A, B). Veznik *ili* može se upotrijebiti u značenju umnoška događaja $A \cdot B =$ umnožak događaja A,B (dogodio se i događaj A i događaj B; dogodila su se oba od događaja A,B).⁵ Zato kada Lasić piše »*nekoliko novih ili naknadnih napomena*« onda je u njegovom tekstu riječ o nekoliko novih

⁴ Držićeva pastorala *Tirena* u svojem prvom izdanju iz 1551. godine imala je dva prologa. Napisao je Držić dva prologa, inače uz dramski tekst zbog kojeg je optužen za plagiranje, pa je njegov stariji prijatelj i pisac morao poantirati *Pjesancom Marinu Držiću u pomoć: a ne grieste duše vaše, / koreći ga [Marina Držića] takoj prava; / zač što muže njemu daše, / u pjesance toj vam sklada*. Digresija o Držićevom sukobu na dubrovačkoj pozornici pokazuje jednu književnu sudbinu, tako da u tematskom slijedu A rukopisa Vetranovićevih tekstova, nakon navedene pjesme o Držiću, slijedi *Pisanca u pomoć poetam*. To dokazuje da Vetranović ne brani samo pjesnika *Držića*, već prije svega *pjesnika Držića*.

⁵ O rečenici (matematičkoj logici): »Istaknimo da veznik *ili* shvaćamo inkluzivno, tj. da »I (A)=1 ili I(B)=1 ili oboje. U prirodnom (hrvatskom) jeziku se veznik *ili* obično promatra ekskluzivno. Preglednije je vrijednost interpretacije na formulama definirati pomoću tablica koje se nazivaju semantičke tablice. Tada se vrijednosti interpretacije za složeniye formule mogu definirati i ovako:

i starijih (dotad nezapisanih) napomena. On to eksplicira upravo ovako: »Čitalac, koji bude uzeo u ruke ovu 'Kronologiju', treba da zna da uzima u ruke knjigu koja je imala pomalo *neobičan put; nakon što je trebala da bude publicirana odmah pošto je napisana, njoj je napokon – poslije kojekakvih, više grotesknih negoli čovjeka dostojnih peripetija* [oz. VFT] – bilo namijenjeno da ostane neobjavljenom. Za mene osobno ta je njezina 'historija' bila dragocjeno iskustvo. Bilo bi naravno vrlo smiješno da me je ta njezina 'sudbina' ponukala da se jadam (pred samim sobom, prije svega) nad teškoćama književničkog i znanstvenog rada i nad ogradama i glupostima kojima je on okružen. Ne. Pokušavam već dobar niz godina gledati svijet otvorenim očima i vidjeti što se u njemu zapravo događa. Da sam bio napisao i mnogo važnije djelo, što bi njegovo neobjavljivanje značilo u *svijetu gladi, najrazličitijih Gulaga,*

P	Q	$\neg P$	$P \wedge Q$	$P \vee Q$	$P \rightarrow Q$	$P \leftrightarrow Q$
0	0	1	0	0	1	1
0	1	1	0	1	1	0
1	0	0	0	1	0	0
1	1	0	1	1	1	1

Definicija: Ako je vrijednost interpretacije I na formuli jednaka 1, tj. $I(F)=1$, tada kažemo da je formula F istinita za interpretaciju I. Ako je $I(F)=0$ onda kažemo da je F neistinita za interpretaciju I. Ako je S skup formula i I neka interpretacija, sa $I(S) = 1$ ćemo kratko označiti činjenicu da je $I(F) = 1$, za sve . Analogno s $I(S)=0$ označavamo činjenicu da je svaka formula iz skupa S neistinita za interpretaciju I. Ako su A i B oznake za istu formulu tada pišemo $A \equiv B$, i govorimo da su formule A i B jednake. Znak \equiv nije znak alfabetičke logike sudova već je pomoćni (tj. metasimbol). Za jednakost formula ne upotrebljavamo znak $=$ jer ćemo ga kod logike predikata koristiti kao osnovni znak alfabetičke logike. Definicija. Neka je S skup formula, a F neka formula. Kažemo da formula F logički slijedi iz skupa S, u oznaci $S \models F$, ako za svaku interpretaciju I, za koju je $I(S) = 1$, vrijedi $I(F) = 1$. Ako je S jednočlani skup, tj. $S = \{A\}$, tada činjenicu $\{A\} \models B$ zapisujemo i kao $A \Rightarrow B$. Definicija. Kažemo da su formule A i B logički ekvivalentne, i označavamo $A \Leftrightarrow B$, ako za svaku interpretaciju I vrijedi $I(A) = I(B)$. Definicija. Za formulu F kažemo da je ispunjiva, odnosno oboriva, ako postoji interpretacija I tako da vrijedi $I(F) = 1$, odnosno $I(F) = 0$. Za formulu F kažemo da je valjana (tautologija ili identički istinita) ako je istinita za svaku interpretaciju. Za formulu F kažemo da je antitautologija ili identički neistinita ako je neistinita za svaku interpretaciju.« Vidi, Mladen Vuković, *Izračunljivost*, Zagreb: PMF-Matematički odjel, 2009. Isti, *Matematička logika*, Zagreb: Element, 2009.

torture, političkih procesa i likvidacija, nasilne smrti, psihijatrijsko-ideoloških preodgajanja, boat-peopla i ponižavanja najglavnijih prava čovjeka? Te svakodnevne slike, pretvorene u svakodnevno pitanje o smislu mog rada vraćale su me, srećom, najosnovnijoj skromnosti: one su jedini pravi kriterij naših problema i nedaća te nikako ne smijemo zaboraviti da su one tu, pored nas, trajno prisutne kao neko pod kojim sva naša lica gube i ljepotu, i sigurnost, i opravdanje. A zatim: koliko vrijednih rukopisa, mnogo vrjednijih od svega onoga što ću ja ikada napisati, leži u ladicama proskribiranih osoba i nikada neće ugledati svjetlo dana [oz. VFT]. Kad god bih objavio neki redak, mislio sam na njih i znao sam da kršim temeljni moral književničke solidarnosti: jednakost i bratstvo. Ali, kao i uvijek, život je jači od naših ideala, što ne znači da kompromisi nemaju gorak okus poraza.⁶ Tako se jedan banalni slučaj jedne sasvim banalne 'Kronologije' – koja je upala u žrvanj taktika 'propustili smo povoljan trenutak', 'ne smijemo uvrijediti naše najveće literarno ime', 'čekamo da se fluidna situacija razbistri', 'za takvu će knjigu već doći njezino vrijeme' itd. – pretvarao za mene u pravi ispit savjesti: kako pisati, što pisati i zašto pisati. Nakon početnih pokušaja da spasim rukopis i objavim ga sam (što je bilo nazvano 'ludilom' i osujećeno novim obećanjima), imao sam toliko snage i pameti da se dignem iznad tih taktika, da zaboravim na 'Kronologiju' i da se uputim prema budućnosti, ako budućnosti ima. To je možda najvrjednije što je meni ova knjiga donijela.«⁷ Ova ekstenzivno citirana prva Lasićeva uvodna

⁶ Označila autorica jer je riječ o parafrazi Krležine izjave o gorčini ostvarenih ideala u čemu se Lasić s Krležom očito poistovjetio što je i sam posvjedočio na dvjema tribinama (23. ožujka i 27. svibnja) koje je organizirao Centar za idejno-teorijski rad CK SKH povodom tiska njegove *Kronologije*. Na prvoj je tribini Marijan Matković Lasića nazvao »dogmatskim intelektom« koji u *Kronologiji* rješava svoju »omladinsku, skojevsku« dogmatsku prošlost. Lasić je na to odgovorio da nema razloga poricati da je u svojoj mladosti pripadao duhu Treće internacionale, da je bio ekstremist, da je bio član nekoliko komiteta, ali da pritom nije nikoga zatvarao, niti bio u zatvoru, niti nikoga nije denuncirao. Stoga Lasić negira da je u knjizi rješavao svoju dogmatsku prošlost jer ničeg izvanjski zanimljivog u njegovom intelektualnom razvoju nije bilo, kako sam kaže »od užasnog staljinista do današnjeg liberalista.« Usp. Meri Štajduhar, »Odgovor kritike i zamke publiciteta. Kronologija Lasićeve kronologije. Očekivano se dogodilo: Lasićeva je knjiga izazvala burne odjeke, od onih koji žele razgovarati ozbiljno do onih koji sriču tek prva slova o Miroslavu Krleži«, *Danas*, 20. 04, 1/1982,9, str. 53.

⁷ Stanko Lasić, »Nekoliko novih ili naknadnih napomena (Umjesto napomena)«, *Krleža – kronologija života i rada*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982, str. 7-19.

napomena iz 1982. ne rasvjetljava samo cenzorsku praksu, već ukazuje na mnogi širi političko-povijesni kontekst iz 1970-ih i 80-ih godina 20.stoljeća.

Kada je *Kronologija* napokon tiskana među mnogim književnim kritikama napisao je Velimir Visković recenziju *Dijalozi: Istraživački narcisizam* u vrlo utjecajnom informativno-političkom tjedniku *Danas* u kojoj je u opremi članka bio istaknut kvadrat uz tekst i ovaj podnaslov: »O autoru i knjizi koja poziva na raspravu: Stanko Lasić - 'Krleža, Kronologija života i rada', GZH, Zagreb, 1982.« i »Biografsko proučavanje pisca može biti izvanredno plodan postupak, mada se čini da govoreći o Krležinim dilemama, Lasić rješava i svoje.«⁸ Članak se otvara predstavljanjem Lasićevih djela a zatim i njegove znanstvene metode: »Stanko Lasić je čitateljstvu bio poznat uglavnom kao pisac 'Sukoba na književnoj ljevici' (1970). Njegovo *smiono* [oz. VFT] propitivanje dotad našeg zatamnjenog perioda u povijesti našeg komunističkog pokreta potaknulo je brojne polemike, koje ne prestaju ni do današnjih dana. Slijedile su potom knjige 'Poetika kriminalističkog romana' (1973), 'Struktura Krležinih Zastava' (1974) i 'Problemi narativne strukture' (1977). Kritika je ponešto i pisala o 'Poetici kriminalističkog romana': radilo se o prvoj relativno teorijskoj knjizi koja se bavila sublitteraturom, a i samo ime autora 'Sukoba'... obećavalo je zanimljivo štivo. O drugim dvjema knjigama pisano je vrlo malo, za 'Probleme narativne strukture' možemo reći da su prešućeni. Razlozi za to nisu ekstraliterarni, politički, što bi neinformirani čitatelj u prvi mah mogao pomisliti. Lasić je, jednostavno, u tim trima knjigama iznio književnoteoretski sistem kojemu su se ne samo novinski recenzenti, već i 'uža stručna javnost' iskazali nedoraslima. Zbog recepijentske inertnosti vrijednost je Lasićeva bavljenja teorijom književnosti podcijenjena, nerijetko je svrstan među zanimljive marginalne pojave.«⁹ Prije svega u interpretaciji ovog izdvojenog

⁸ Velimir Visković, »Dijalozi: istraživački narcisizam. Biografsko proučavanje pisca može biti izvanredno plodan postupak, mada se čini da govoreći o Krležinim dilemama, Lasić rješava svoje«, *Danas*, 1/1982, 5, str. 48-49.

⁹ To da bi Stanko Lasić 1982. bio »nerijetko svrstan među zanimljive marginalne pojave« nakon svih napisanih knjiga, nakon nekoliko eseja Danila Kiša u njegovu obranu, nakon razgovora s Miroslavom Krležom, nakon sveučilišne karijere u Zagrebu i Amsterdamu, najzačudnije je što se ovdje može pročitati. Evo primjerice što Kiš piše 1971. godine

citata valja upozoriti na riječ »smiono« koju Velimir Visković koristi kao atribut uz Lasićevu odluku da napiše knjigu o sukobu na književnoj ljevici, a koja je sinonim riječi *hrabro*, riječi koju kao vrlo bitnu, dapače presudnu za kriptomarksističko nasilje komentira i pisac Danilo Kiš u intervjuu kojeg je s njim vodio Isak Crnogorski, a koji je bio objavljen 1971. godine pod naslovom *Društvo spram pisca: uzajamna ignorancija* u listu *Student*, 30. III 1971.¹⁰ U tom tekstu Danilo Kiš komentira polemike koje su 1971. godine bile potaknute tiskanjem knjige *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952* Stanka Lasića iz 1970. godine: »Vidim da ste se zagrejali za Lasića.« Piše Kiš pa nastavlja: »Zašto? Lasić mi je svojim intelektualnim konceptom ulio hrabrost i vratio poverenje u ljudsku pamet. Prećutna hajka koja se digla oko Lasića i njegove knjige, ne samo da je dijagnosticirala hronično oboljenje naše dogmatske svesti, nego ju je dijagnosticirala kao opasno endemsko oboljenje, kojemu, bez sumnje treba potražiti leka. Oni koji su s manje-više rezerve prihvatili Lasićevu knjigu i njegov antidogmatski koncept, isticali su, zajedno sa mnom, kako je ta knjiga hrabra. Međutim, reći za jednu takvu knjigu da je hrabra, jeste također simptom dogmatskog načina mišljenja i izvesne ne-slobode, jer: zašto jednu knjigu koja je samo istina i koja govori književno-istorijskim činjenicama nazvati *hrabrom i smelom?* [oz. VFT] Zašto, i zbog čega je jedna elementarna istina i njeno iznošenje na svetlost dana neka hrabrost, herojski čin? Sve, dakle, dotle dok knjige koje govore činjenično budemo nazivali smelim knjigama, nećemo biti oslobođeni našeg dogmatskog načina mišljenja. Kad ne bi bilo u toj knjizi drugog do te hrabrosti (o čemu sam takođe na jednom skupu govorio, (pa stoga sve ostale njene kvalitete stavljam na stranu), njena pojava bi bila

o Lasićevoj knjizi *Sukob na književnoj ljevici*: »Stoga me je, dakle, ta knjiga u tolikoj meri ponela, zbog te njene otvorenosti (pa čak i u značenju 'otvoreno delo'), zbog njene induktivne metode, zahvaljujući kojoj je ona daleko nadrasla svoje osnovne književno-istorijske teze, i na taj način postala jednom od onih knjiga koje su me obeležile, jer su me bacale od sumnje do saznanja, i od saznanja do sumnje, jer su mi svojim istinama zaustavljale dah i svojim intelektualnim konceptom ulivale hrabrosti i nadu u ljudsku pamet.« Danilo Kiš, »Otpori i dogma«, *Po-etika, knjiga druga*, Beograd: Konferencija saveza studenata Jugoslavije (Mala edicija Ideje), 1974.

¹⁰ Tekst je pretiskan u Kiševoj knjizi *Po-etika, knjiga druga*, Beograd: Konferencija saveza studenata Jugoslavije (Mala edicija Ideje), 1974. godine.

iz ovih, pomenutih, razloga prvorazredni kulturni i politički događaj: ona je dijagnosticirala u nama samima naslage teleološkog nasleđa i mišljenja.«¹¹

Nadalje, zanimljiva je Viskovićeva procjena prema kojoj je Lasić kao pisac obimne književnopovijesne studije [*Milutin Cihlar Nehajev (1880-1931)*] i ostalih stručnih knjiga, recipijentima bio razumljiv samo kao autor *Sukoba na književnoj ljevici*. Zanimljiva je ona posebno zbog toga što njezin autor, književni kritičar Visković, prešućuje da je u Lasićevoj knjizi o sukobu na književnoj ljevici primijenjen jednako kompleksan metodološki instrumentarij kao i u svim drugim njegovim djelima. Naime, Velimir Visković naglašava da polemike koje je izazvala Lasićeva knjiga o sukobu na književnoj ljevici »ne prestaju ni do današnjih dana«, ali zato razlozi prešućivanja ostalih Lasićevih knjiga »nisu ekstraliterarni, politički, što bi neinformirani čitatelj u prvi mah mogao pomisliti.« Dakle, i predstavnici uže stručne javnosti su, prema ovom kritičaru, inertni, a šira je javnost nedorasla da shvati kompleksan metodološki instrumentarij Lasićevih studija. Pritom Visković ne odgovara na pitanje zbog čega je ta ista šira javnost bila agilna i dorasla da polemizira o *Sukobu na književnoj ljevici*, ali ne i o drugim piščevim knjigama? Lasić je prema Viskovićevoj procjeni »nerijetko svrstan među zanimljive marginalne pojave« i to sve zbog njegove književnoteoretske superiornosti pred širom i užom (stručnom) javnosti. Književni kritičar nastavlja: »Naime, koliko se god činilo da su Lasićeve knjige tematski raznorodne, zaokupljene raznim

¹¹ Danilo Kiš, *Po-etika, knjiga druga*, str. 169. Zanimljivo je da ovo drugo znatno prošireno izdanje Kiševe *Po-etike* u koju su uvršteni eseji o piščevim reakcijama na polemike povodom *Sukoba na književnoj ljevici* Stanka Lasića uopće nije navedeno u *Bibliografiji. Krležijana*. Inače, poznata je činjenica da je glavni urednik *Krležijane* Velimir Visković dobar poznavatelj Kiševa opusa jer je u članku »Nasljedovanje ili plagiranje«, *Oko*, 18. 11. 1976 stao u obranu Danila Kiša kada je ovaj veliki pisac bio žrtvom hajke zbog objave njegove knjige *Grobnica za Borisa Davidovića*. Gorko inspiriran ovom hajkom Kiš je napisao polemičku knjigu *Čas anatomije*. Beograd: Nolit, 1978. Stoga začuđuje da Visković koji je poznao djela Danila Kiša, a i ondašnje krležijologije upotrebljava u našoj interpretaciji istaknute sintagme i termine. S druge pak strane, vrlo se važnom za neka buduća istraživanja nameće tema o homolognim Krležinim i Kiševim književnim i historiografskim preokupacijama, jednako kao i utjecaj Krležina *Dijalektičkog antibarbarusa* na Kiševu polemičku knjigu *Čas anatomije* u kojoj Kiš od Krleže preuzima neke retoričke, pa čak i grafičke dosjetke u svojim polemičkim bravurama.

književnoteoretskim i književnopovijesnim problemima, one su uzajamno komplementarne i dijelovi su konzistentnog misaonog sistema.« Dakle, Visković zaključuje da je *Sukob na književnoj ljevici* izazvao polemike koje traju do naših dana, dok su ostale Lasićeve knjige prešućene zbog kompleksnog književnoteoretskog aparata, a ne zbog ekstraliterarnih, političkih razloga, a sve su te knjige »uzajamno komplementarne i dijelovi konzistentnog misaonog sistema.« Središnji dio članka opremljen je podnaslovima *Podrijetlo Lasićeve kritičkog sistema* i *Prevrednovanje biografske metode* gdje autor nastoji opisati književnoteoretski aparat primijenjen u Lasićevim knjigama, a onda i u *Kronologiji*. On ističe Lasićev inovativni pristup biografskom žanru pa zaključuje: »Valja reći da će s ovim Lasićevim prevrednovanjem biografske metode znanost o književnosti morati ubuduće ozbiljno računati.« Naravno, članak je napisan 1982. kad u našoj sredini još nisu bili asimilirani prvi odjeci poststrukturalističkih studija o historiografskom diskursu, eksplicite o autoreferencijalnosti koja je imanentna biografskom diskursu. Stoga se Lasićevi autoreferencijalni signali u kronologiji života i rada Miroslava Krležu u Viskovićevom tekstu prilično nespretno čitaju kao pomak u znanosti o književnosti: »suvremena se znanost o književnosti usmjerava uglavnom na tekst ili pak relaciju tekst-čitatelj (primjerice u estetici recepcije). Lasić pak pokušava pokazati relacije autor-tekst pri čemu se proučavanje biografije pokazuje kao važan element u otkrivanju fundamentalne strukture koja organizira djelo.« Iz tog razloga Visković je bio slobodan zaključiti i ovo: »U kombinaciji s tehnikom 'biografskog silogizma' (kad istraživač nema materijalnih dokaza za neku činjenicu ali je pretpostavlja na temelju analitičkog razmatranja i spleta dodatnih podataka) to može dati prilično diskutabilne rezultate. Poglavitom kad se takvo istraživanje združeno sa stanovitom mjerom *istraživačkog narcizma* [oz. VFT] (čega Lasić nije lišen, primjerice, kad izaziva 'budućnost' da ga 'demantira ako može', jer njegova je 'logika tako konzekventno provedena da potpuno mirno očekuje da ga egzaktni podaci potvrde').« Ovdje se moramo zaustaviti na sintagmi *istraživačkog narcizma* te ćemo, s obzirom da je Visković nastojao opisati metodologiju primijenjenu u Lasićevoj studiji, analizirati upotrebu pojma *narcizam* u književnopovijesnoj i kulturološkoj upotrebi a u vezi s totalitarnom svijesću i njezinim iskazima.

»U *Kritici ciničkoga uma*, Peter Sloterdijk je iznio zahtjev za radikalnim i bezrezervnim prihvaćanjem *Ida*, narcističkim samopotvrđivanjem koje će otvoreno ismijavati mrzovoljno društvo. Narcizam je, dakako, tradicionalno bio odbačen kao opačina, kao *heretičko samoljublje*. U stvarnosti to je značilo da je bio povlastica vladajuće klase, dok su svi ostali (radnici, žene, robovi) morali biti pokorni i predani samoporicanju. Simptomi narcizma su osjećaji ispraznosti, nestvarnosti, otuđenosti i poimanje života pukim slijedom trenutaka, praćeni žudnjom za istaknutom autonomnošću i samopoštovanjem. Uzme li se u obzir proširenost tih *simptoma* i žudnja, nimalo ne čudi što se narcizam nadaje kao potencijalna emancipatorska sila. Narcistički zahtjev za potpunim zadovoljenjem u svakom je slučaju jedan oblik subverzivnog individualizma. Narcis *prezire i poriče vrijeme* (Alford) čime dakako, potiče burnu reakciju branitelja vremena i autoriteta. Tako primjerice, psihijatar Mark Stern piše: '*Budući da vrijeme prebiva izvan nadzora pojedinca, on mora odgovoriti svim njegovim zahtjevima... Hrabrost je antiteza narcizma*'. No kako god bilo, to stanje koje nedvojbeno može imati i negativne sastavnice, ipak sadržava klicu drugačijeg poimanja stvarnosti koje smjera bezvremenom savršenstvu u čijem su sklopu bivanje i postojanje jedno, a vrijeme je implicite zaustavljeno.«¹² O kolektivnom narcisizmu (narcizmu) pisao je i Theodor Adorno jedan od najznačajnijih marksističkih mislilaca Frankfurtske škole: »Pojam 'suočavanje s prošlošću' koristi se od pedesetih godina 20. stoljeća. Autor tog pojma njemački je povjesničar Hermann Heimpel, u značenju 'nadvladavanja prošlosti'. (Prema Meyers Lexikon online, Grundbegriffe / Temeljni pojmovi). Zgodnu i konkurentnu kovanicu 'prerada prošlosti' ponudio je T. W. Adorno 1958. godine u tekstu 'Što znači prerada prošlosti?' u kojem psihologizira karakter Nijemca, govori o kolektivnoj krivnji i odnosu prema prošlosti 'prepunom nervoze i afekata.' Nadalje o 'kompleksu prošlosti' i nacionalsocijalizmu kao 'kolektivnom narcizmu' [oz. VFT].«¹³ U eseju

¹² John Zerzan, *Anarhoprimitivizam protiv civilizacije*, preveli I. Grbić i V. Kirinić, Zagreb: Jesenski i Turk, 2004. Usp. Peter Sloterdijk, *Kritika ciničkoga uma*, Zagreb: Globus, 1992.

¹³ Anđelko Milardović, *Zapadni balkon: (fragmenti o ideologiji i politici Zapada)*, Zagreb: Pan liber, 2009.

Uzmite mi sve snove vam ne dam tiskanom u Studentskom listu 25. 10. 1976. Radovan Ivšić piše o 1940. u Zagrebu, o prijatelju i poemi *Narcis*: »Možda ćete kazati da je neadaptiranih bilo i da će ih biti ali ja govorim o drugome: ako je on bio bolestan, njegova je bolest bila epoha a njegova nemogućnost adaptacije znak mi je njegovog dubokog zdravlja. Izabrao sam tu izuzetnu sudbinu kao primjerenu, a toliki su mi drugi ostali u sjećanju osvijetljeni gordom ravnodušnošću prema takozvanoj stvarnosti: zvala se ona smrt. [...] Koliko sam god nastojao u to doba da budem na sjecištu političkih, intelektualnih, osjećajnih preokupacija svijeta u punom previranju, pošao sam da tako kažem u potragu za sjenama koje su odražavale našu mladost iznad ništavila. *Narcis* je nastao u toku te potrage za sjenama, o kojoj sam govorio.[...] Insistiram nije se tada radilo ni o kakvim estetskim, rilkeovskim preokupacijama, radilo se o životu. O politici, ako hoćete. Kako ćete promijeniti svijet ako lebdite na površini, koja je povrh toga kamuflirana? [...] Naše je pouzdanje da smo na dobrom putu možda bilo to veće, što se govorkalo da je *Narcis* razbjesnio Pavelića da je on vikao: 'Dokle je pala hrvatska poezija!'¹⁴

Po svemu sudeći termin narcisizma (narcizma) bio je upotrebljavan od vodećih marksističkih teoretičara uz zločinačke povijesne osobe i događaje. Završni dio Viskovićevog članka nosi podnaslov »Pitanja« koji započinje ovako: »Namjerno sam ovaj prikaz započeo predstavljanjem Lasićeve znanstvene metode jer mislim da ona dosad nije dobila pažnju koju zavrjeđuje. Ali, posrijedi je knjiga koja, kao i *Sukob na književnoj ljevici*, ima i druge ambicije, koja postavlja pitanja što prerastaju granice znanosti o književnosti.« Dakle, prema Viskovićevom izlaganju dvije su Lasićeve knjige potpuno prešućene zbog »recipijentske inferiornosti«, zbog »nedoraslosti šire javnosti«, a ova je Lasićeva knjiga zavrijedila književnoteoretsku eksplikaciju jer ona kao i *Sukob na književnoj ljevici* postavlja pitanja što prerastaju granice znanosti o književnosti. Nadalje, autor pohvaljuje Lasićev pokušaj desakralizacije Miroslava Krležu: »S njim bih se tu doista složio: Krležu i njegovo djelo ne treba tretirati kao sakralni objekat pod zaštitom države. Njegovo je djelo oduvijek

¹⁴ Radovan Ivšić, »Uzmite mi sve snove vam ne dam«, *U nepovrat opet*, Zagreb: Matica hrvatska, 2002, str. 21-23.

pozivalo na kritički dijalog i samo takav dijalog može biti plodonosan. Problem je samo – da li je kritičar sposoban za takav kritički dijalog s ovim superiornim duhom.« Taj problem koji Visković otvara vrlo je dvojan, jer autor svoj članak nastavlja revalorizacijom *krležilogije* prema kojoj je Lasić »najbolji znalac Krležina života i rada«, pa se pitamo tko je to po Velimiru Viskoviću uopće sposoban voditi dijalog s »ovim superiornim duhom«, odnosno Krležom. Ako je Lasić najbolji poznavalac gdje se to onda otvara problem u njegovom dijalogu s Krležinim tekstovima, točnije što se to u tom dijalogu problematizira?

Autor svoj članak u tjedniku *Danas* završava sljedećim riječima: »Postavlja Lasić eksplicitno još neka pitanja, koja ni nisu vezana s deskripcijom Krležina života: o antagonističkom odnosu pisca i vlasti; o tome da li se nužno diktatura proletarijata pretvara u diktaturu partije; o Krležinu riziku svjesnog prihvaćanja vlasti godine 1945. itd. [...] Jer, čini mi se, vrlo često Lasić govoreći o Krležinim (?) dilemama rješava svoje.« Dakle, prema zaključcima Velimira Viskovića antagonistički odnos pisca i vlasti povezan je više s biografijom Stanka Lasića, negoli s onom Miroslava Krleže. U tom je smislu ovaj književni kritičar postao vizionarom jer je upravo nakon tada objavljivanih književnih kritika Predraga Matvejevića i samog Velimira Viskovića otvoren prostor u kojem se problematizira piščeva ideološka svijest, te je upravo zbog toga i takvog stava bila pokrenuta lavina kritika protiv Lasićeve knjige, te je bilo organizirano nekoliko tribina Centralnog komiteta tadašnje jedine partije/saveza na kojima se raspravljalo o ideološki opasnim porukama koje nosi Lasićeva *Kronologija* pa se zbog toga i moglo dogoditi da se među autorovim napadačima našao i sam ministar kulture Stipe Šušar (tadašnji Republički sekretar) koji je posve izravno govorio o Lasićevom skretanju s puta, jednako kao što je to 1981. godine povodom istih tema ali u vezi s Miroslavom Krležom govorio Vladimir Bakarić u svom nekrologu posvećenom upravo preminulom Miroslavu Krleži.

Tako se dogodilo da je u Viskovićevoj recenziji objavljenoj u tjedniku *Danas* od 23. ožujka 1982, samo dva tjedna nakon objave opširnih odlomaka piščevog predgovora *Kronologiji*, Stanko Lasić prikazan kao pisac koji iskazuje istraživački narcisizam i sumnja u diktaturu proletarijata jer da se ona pretvorila u diktaturu partije te se pojavila u javnom prostoru teza kako su

Lasićeve knjige prešućene jer su književnoteoretski komplicirane. Velimir Visković svoj sažeti programatski, ali pogromaški i kriптиčan književnokritički prinos, poetira ovako »Mislim stoga da je ovo knjiga koja više poziva na toleranciju, na dijalog a ne na borbu mišljenja.« Nije nikako slučajno što ovaj mirotvorni zaključak iznova impregnira jednu novokovanicu jer ističe diferencijaciju između »dijaloga« i »borbe mišljenja«.

O mnogim svojim tzv. *dilemama* raspravio je Lasić naknadno u svojim *Autobiografskim zapisima*. Naime, Lasić se u tom svom autobiografskom djelu na jednom mjestu zahvaljuje i Velimiru Viskoviću povodom suradnje na enciklopedijskom projektu *Krležijana* i to ovim riječima »...a prije svega zahvalan sam Velimiru Viskoviću i samozatajnoj Vesni Vinchieruti. Bez njih dvoje *Krležijane* ne bi bilo. Još više: bez njih ne bih mogao među nama živjeti onaj najteži pokušaj u kojem se sjedinjuje uvjerenje o ispravnosti (jedinственosti) vlastitog mišljenja s mogućnošću da se čuje suprotno i razmišlja o njemu. Kako bi rekao Rilke – svi smo se učili živjeti pitanjima... Polazim dakle od sebe, a ne od povijesti, iako smo ona i ja nerazdvojno povezani. Vjerojatno ću izreći nepravednih riječi o nekim povijesnim čimbenicima iz šezdesetosme i sedamdesetprve koje je čitatelj ovih *Zapisa* već čuo. Želim li biti iskren, to se ne može izbjeći. Govorim o sebi i svom životu, ne pišem povijesnu studiju. Jedino kao ispovijest koja se ne plaši svojih tama, pogrešnih ocjena i slabosti mogu povijesti biti koristan. Ovoj koju sada živimo i ovoj koja je pred nama.«¹⁵ Lasić je i ovdje progovorio o svojim književnim i građanskim strahovima. Nije prešutio autoreferencijalni udio u pisanju kronologije Krležine biografije. Taj »autoreferencijalni« udio najbolje je protumačio jedan drugi kritičar. Učinio je to Igor Mandić u recenziji Lasićeve *Kronologije*: »U tom pogledu ova kronologija [...] postiže svoj cilj, propitkujući neke bitne dileme koje nisu samo obilježile osobnu Krležinu sudbinu, nego trajno zjape u poziciji suvremenih intelektualaca.«¹⁶ Još 1982. godine Lasić je znao da biografski diskurs uključuje autoreferencijalne signale ali da ih unosi u vlastiti tekst s nakanom da rasvijetli ideologeme tada

¹⁵ Stanko Lasić, *Autobiografski zapisi*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000, str. 544.

¹⁶ Recenzija Igora Mandića *Krleža – kronologija života i rada* Miroslava Krleže u ovom je poglavlju citirana u cijelosti.

dominantnih ideologija. Krleža je pisao o odnosu Francisca Goye i Vlasti, o odnosu Michelangela i Vlasti, o odnosu Križanića i Vlasti, o odnosu Radića i Vlasti, o odnosu Supila i Vlasti ... o odnosu Intelektualca / Doktora / Novinara / Pisca i Vlasti, da bi Velimir Visković zaključio u gore podastroj recenziji: »Postavlja Lasić eksplicitno još neka pitanja, koja ni nisu vezana s deskripcijom Krležina života: o antagonističkom odnosu pisca i vlasti...«

Novinarka Meri Štajduhar u članku »Kronologija Lasićeve kronologije. Odgovor kritike i zamke publiciteta« objavljenom 20. travnja 1982. u tjedniku *Danas* komentira interes javnosti koji je bio potaknut tiskanjem Lasićeve biografske knjige o Miroslavu Krleži: »Knjiga Stanka Lasića 'Krleža – kronologija života i rada' ima za sobom već uzbudljivu višegodišnju pretpovijest i ne manje intenzivnih mjesec dana javne prisutnosti. Otkako je objavljena (u izdanju Grafičkog zavoda Hrvatske sredinom ožujka), prati je za većinu knjiga nedostižan publicitet: u nekoliko listova brzo su objavljenije recenzije; a u samo tjedan dana održane čak tri tribine, odreda vrlo posjećene pa i polemične, dvije u Zagrebu (9. travnja u Gradskoj knjižnici na Roosveltovu trgu i 15. travnja na Filozofskom fakultetu) i jedna u beogradskom Domu omladine (13. travnja). Očekivalo se (a i dogodilo se) da će knjiga izazvati različite sudove, od oduševljenih panegirika do poricanja i odricanja. I knjiga i autor. Možda se manje očekivalo da će se polemička koplja ukrstiti i oko Krleže, da će se (barem u dijelu javnosti) ta mišljenja kretati od 'plača na proljetnoj kiši za jednim Perom koje se slomilo' (kako je to u povodu Matoševe smrti ogorčeno ustvrdio Miroslav Krleža.)«¹⁷

Negdje u isto vrijeme kada su objavljeni ovdje spomenuti članci u zagrebačkom tjedniku *Danas* i u beogradskim *Nedeljnim informativnim novinama (NIN)* u četiri su nastavka bili objavljeni najzanimljiviji odlomci iz *Kronologije*, a u broju od 21. ožujka još i opširan tekst Predraga Matvejevića u kojem, uz priznanje Stanku Lasiću da je »vjerojatno najbolji poznavalac Krležina

¹⁷ Meri Štajduhar, »Odgovor kritike i zamke publiciteta. Kronologija Lasićeve kronologije. Očekivano se dogodilo: Lasićeva je knjiga izazvala burne odjeke, od onih koji žele razgovarati ozbiljno do onih koji sriču tek prva slova o Miroslavu Krleži«, *Danas*, 20. 04, 1/1982, 9, str. 52-54.

djela u nas« iznosi i nekoliko ozbiljnih zamjerki: »Teorijski pojmovi koje Lasić uvodi u ovu prvu fazu svog rada (koje sam smatra 'hipotetičkim') najmanje su pouzdani; malo ih prelazi prag radnih hipoteza; ne vidim uopće kako će neki od njih biti određeni ili primijenjeni u narednim fazama ovoga pothvata koji autor označava kao traženje 'oblika ili načela permanentne ili fundamentalne strukture jednog života ili književnog opusa'... Općenito uzevši, vrlo je opasno kad se teorijski pojmovi suviše metaforiziraju ('antitetička vrteška' i sl.) gubi se ili na operativnosti, ili na odredivosti ili pak – to je najveći gubitak, u jasnoći.« Lasićevu raspravu o odnosu pisac – vlast Matvejević drži »vrlo zanimljivom, premda je nepotpuna i dijelom (po samoj prirodi stvari) sporna, ali je i *najsmionija* [oz. VFT] koju je itko od nas iza rata objavio.«¹⁸ Dakle, Matvejević jednako kao i Visković zamjera Lasiću način na koji problematizira temu pisca i vlasti, zapravo odnos pisca prema dominantnoj ideologiji. Matvejević pritom koristi leksik sličan onom Velimira Viskovića pa obojica recenzenata ističu da je Lasićeva knjiga *smiona/najsmionija/ hrabra*, odnosno koriste terminologiju koja svjedoči, kako je Kiš izvrsno zaključio, da je i u Matvejevićevoj i u Viskovićevoj recenziji iskazano, ni više ni manje, nego dogmatsko mišljenje. Matvejević, nadalje, ističe činjenicu kako »Stanko Lasić nije jedini autor koji je iskazao žal što se Krležina poslije rata nije oštrije suprotstavio« birokraciji i ideokraciji.«¹⁹ Lasićeva ideja o piscu kao »biblijskom proroku« čini mu se piše Matvejević podilazeći tadašnjim vlastima »suviše romantičnom i zastarjelom« bez obzira što je tu istu ideju Lasić preuzeo od samoga Miroslava Krleže. Predrag Matvejević zamjera Stanku Lasiću i to što je slabije dokumentirao ona poglavlja *Kronologije* o Krležinom partijskom radu, pa zbog toga o tom piščevom dvadesetogodišnjem periodu nedostaju brojni podaci, jednako kao što, prema Matvejeviću, nedostaju i po njemu važni podaci o Krležinim ratnim danima u Zagrebu. Iz sljedećeg je navoda razvidno što je Matvejević držao bitnim za Krležinu biografiju, a što je Lasić izostavio. Ta mjesta su doslovno ova: »... poziv kulturnih radnika-partizana Krleži da dođe 1944. u Topusko i sudovi koji su na Kongresu kulturnih radnika u Topuskom

¹⁸ Predrag Matvejević, »Lasićeva knjiga o Krleži«, *NIN*, 33/1982, 1629, str. 30-32.

¹⁹ Isto.

o njemu izrečeni; nema kod Lasića riječi o raznim poslijeratnim događajima (npr. afera Šinko i Krležina inicijativa prilikom isključenja Slavka Kolara iz Društva književnika Hrvatske)...«²⁰

U zagrebačkom tjednom dodatku *Vjesnika* naslovljenom *Sedam dana* izlazi 10. travnja vrlo polemički intoniran tekst o Lasićevoj *Kronologiji* kojega potpisuje kontroverzni književni kritičar Ivan Krtalić.²¹ U njemu stoji da je »Krleža prvi pisac u svim našim književnostima kojem gledamo, usporedo i s podjednakom pažnjom, na književno djelo, na privatni život i na javno djelovanje.« Krtalić zaključuje da nema ničeg lošeg u tome, ali odmah se nakon te konstatacije pita zašto je ta »psihanalitičko-fenomenološka metoda istraživanja upotrijebljena baš na Krleži u situaciji kada je i Lasiću i svima nama poznato da su nam brojne činjenice iz Krležina života nepoznate«. Takva, kako je Krtalić nespretno definira, totalna metoda čini se upotrebljivom i svrsishodnom tek nakon određene vremenske distance, a u Krležinom slučaju to prema ovom kritičaru podrazumijeva desetljeća istraživanja i čekanja roka da se otvori ostavština koja je po Krležinoj testamentarnoj želji trebala ostati zapečaćena dvadeset godina nakon njegove smrti. Tezu Stanka Lasića da Miroslav Krleža nije nakon 1945. reagirao na svu silu značajnih događaja Ivan Krtalić ovako osporava: »Tko imalo poznaje Krležine tekstove, a poglavito njegove polemike, mora se začuditi nad činjenicom da Krleža nije reagirao na svu silu toliko značajnih događaja (o Aliji Alijagiću, ubojstvu Đure Đakovića, Bombaškom procesu itd.), a da se na drugoj strani upušta u polemike s takvim beznačajnim ljudima, knjigama i događajima koji će ostati zapaženi samo po tome što je o njima pisao Krleža.«²²

Pozvanim i prozvanim, kako je u spomenutom preglednom članku naglasila novinarka Meri Štajduhar, osjetio se u ovoj stvari i Slavko Goldstein, tadašnji

²⁰ Isto.

²¹ Ivan Krtalić govori i na tribini CK SKH pa se u članku koji izvještava o tom događaju 27. svibnja 1982. može vidjeti kako su Krtalićeve književnoteoretske impresije o Lasićevoj *Kronologiji* eksplicirane toga dana. Ostali navodi prema Meri Štajduhar u tekstu »Odgovor kritike i zamke publiciteta. Kronologija Lasićeve kronologije: Očekivano se dogodilo: Lasićeva je knjiga izazvala burne odjeke, od onih koji žele razgovarati ozbiljno do onih koji sriču tek prva slova o Miroslavu Krleži«, *Danas*, 20. 04, 1/1982, 9, str. 52-54.

²² Isto.

direktor izdavačkog poduzeća Liber. Slavko Goldstein je u *NIN*-u od 11. travnja 1982. godine opsežno obrazložio zašto izdavačko poduzeće kojemu je na čelu nije Lasićevu *Kronologiju* tiskalo onda kada je četiri godine ranije bila napisana i njemu predana za tisak: »Vjerovao sam da će Krleža biti pretežno zadovoljan cjelinom rukopisa i da će biti dovoljno superioran, iznad svih sujeta, i šutke preći preko nekih dijelova. Doživio sam razočarenje. Krleža je bio bijesan. 'Bogamu, zar je mene uzeo za prototip režimlje i oportuniste!?' Nijedne riječi o pojednostima, nijedan prigovor na način kako su korišteni podaci, već samo izljevi gnjeva, prave bujice nezadovoljstva prema rukopisu kao cjelini.«²³ Goldstein u ovoj prigodi navodi da su četvero, petoro ljudi, koji su u Liberu bili u situaciji odlučivati o objavljivanju ili neobjavljivanju Lasićevog rukopisa, imali dosta različit odnos prema predanoj knjizi, ali da su se oni ipak u osnovnome složili: rukopis je vrijedan i trebao bi se objaviti, ali Krležin negativni odnos prema Lasićevom rukopisu bitno je otežavajuća okolnost za poduzeće i za neke od njih osobno. Da se radilo o bilo kojem drugom izdavaču smatrali su ovi ljudi, dilema bi sigurno bila manje teška. Ali ostaje činjenicom da je Sveučilišna naklada Liber kao izdavač, pa onda neki vodeći ljudi u toj izdavačkoj kući, imali svoje dugove, svoje obveze i svoje posebne odnose prema Miroslavu Krleži a onda i prema Stanku Lasiću. Zbog svih tih opskurnih okolnosti Liber nije objavio *Kronologiju* iako je posve jasno da Miroslav Krleža nijednom nije izravno ikome uputio zahtjev ni usmeno ni pismeno da se Lasićeva knjiga ne tiska.

Nakon Matvejevićeve, Viskovčeve i Krtalićeve recenzije i teksta prozvanog izdavača Slavka Golsteina u samo tjedan dana bile su održane čak tri tribine o *Kronologiji*, dvije u Zagrebu i jedna u Beogradu. Na drugoj tribini održanoj 15. travnja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na brojna je pitanja odgovarao Stanko Lasić pa je tako komentirao i navedeni Goldsteinov tekst tiskan u *NIN*-u. Rekao je da nekoliko detalja u Goldsteinovu tekstu nisu u skladu s kronologijom zbivanja, ali da to i nije presudno. O samoj motivaciji da napiše knjigu o Krležinom životu i radu rekao je sljedeće: »Pisao sam o piscu kojeg poznajem – ne mislim u osobnom smislu – o piscu s čijim djelom živim već prilično dugo. Što je prirodnije nego da se njime bavim? Nisam pisao o njemu – nikada, pa

²³ Slavko Goldstein, »Priča o Lasićevoj knjizi«, *NIN*, 33/1982, 1632, str. 37-40.

ni sada – da bih ga diskvalificirao, omalovažio ili obezvrijedio, nego da bih ga shvatio. Da bih shvaćajući njega shvatio i sebe, dvadeseto stoljeće, poslijeratno razdoblje... U knjizi će se naći podataka koje je trebalo dalje provjeravati, sam bih već sada unio niz ispravaka. Ali, ipak, to nije bitno. Bitna je metoda i duh koji djelo prožima.« Pritom nije izbjegao komentirati ni svoj odnos s Krležom, kao ni Krležin odnos prema njegovom radu i samom rukopisu: »Bili smo sugovornici koji su znali slušati jedan drugoga što je za Krležu rijetkost. Bio je prijemčiv na niz mojih teza. Ništa u mojoj knjizi nije objavljeno a da ja to nisam rekao Krleži u četiri oka. Nesreća je bila u tome što nije vjerovao da ću ja to objaviti. Ipak smatram: da je knjiga bila objavljena onda kada je prvobitno trebala biti, uvjeren sam da Krleža ne bi ostao tvrd na tu knjigu. Bio bi možda u početku strahovito tužan, ali on je bio otporan na negativan stav. Uvjeren sam, da je knjiga objavljena u listopadu 1978, da bi se već za Božić, kada sam obično dolazio na dopust, mi našli i da bismo se svemu tome smijali. Drugo je pitanje vrlo zanimljivo: da li pisac koji piše o nekom piscu treba poznavati tog pisca? Po mom mišljenju ništa ne može više smetati jednom analitičaru nego poznavanje pisca o kojem piše. To je velika mišolovka.«²⁴

Novinarka Meri Štajduhar u tjedniku *Danas* komentirala je pojedina pitanja koja su tom prilikom na zagrebačkom Filozofskom fakultetu Lasiću postavljana iz publike pa je za ta pitanja rekla da su bila »vulgarizacije vezane prije svega za Krležin život a ne za njegovo djelo.« Evo pitanja koje ondašnje novine nazivaju vulgarnima: »primjer su pitanja o Krležinu neodlasku u partizane, potpisivanje Deklaracije o nazivu hrvatskog jezika, tko ga je 'spasavao' u ratu – Vranešić, Mile Budak ili Pavelić itd, itd.«²⁵ Dakle, ova su pitanja o Krležinom životopisu u ondašnjim jugoslavenskim novinama komentirana sljedećom nimalo dvosmislenom rečenicom: »Manire diskvalifikacija i netolerancije očito su fenomen širi od prakse naših polemičara.«²⁶

²⁴ Meri Štajduhar, »Odgovor kritike i zamke publiciteta. Kronologija Lasićeve kronologije. Očekivano se dogodilo: Lasićeva je knjiga izazvala burne odjeke, od onih koji žele razgovarati ozbiljno do onih koji sriču tek prva slova o Miroslavu Krleži«, *Danas*, 20. 04, 1/1982, 9, str. 52-54.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

U istom broju tjednika *Danas* autor potpisan inicijalima M. Đ. objavljuje odulji tekst pod naslovom *Kronologija Lasićeve Kronologije. Beogradski razgovor ugodni* u kojem iz glavnog jugoslavenskog grada izvještava sljedeće: »Prošlog tjedna na tribini beogradskog Doma omladine otvorena je rasprava o Lasićevoj knjizi 'Krleža – kronologija života i rada'. Za otvaranje očiju, provociranje, kognitivno opterećivanje i zagrijavanje publikuma urednici tribine zadužili su Ivana Salečića i Velimira Viskovića (Zagreb), Vasilija Kalezića (Novi Sad) i Nikolu Miloševića (Beograd). Pozvani su još Marijan Matković, Predrag Matvejević, Stipe Šušar – ali oni nisu došli. Također i sam Stanko Lasić, ali on putuje u Amsterdam, nema vremena. Slavko Goldstein se izvukao sofizmom: 'Ako budem hvalio *Kronologiju*, pitat će me zašto je nisam objavio. Ako je budem kudilo, smatrat će da je zato nisam izdao.'«²⁷

Nadalje M. Đ. izvještava o raspravi novosadskog profesora Vasilija Kalezića, pisca knjige o Miroslavu Krleži, koji je kako kaže »na osnovu vlastita istraživanja, kojemu je posvetio mnogo muka i vremena«, želio pokazati što bi sve jedan »hronologičar morao da zna«, odnosno što je Lasić, po njegovu mišljenju, propustio ispitati. Po njemu je istraživač morao objelodaniti da je Miroslav Krleža u školi imao slabe ocjene, da je bio ponavljač i da su ga profesori u dva-tri maha tukli, što je, dok je to Kalezić izgovarao, izazvalo smijeh publike. Zatim je Kalezić, kako izvještava M. Đ. »dramatičnim glasom izvukao dalekosežan zaključak: 'Taj Krležin đачki odnos prema donjogradskoj i gornjogradskoj gimnaziji i njegova lična odluka da pobjegne odatle je ono što je odredilo njegov karakter i njegovu sudbinu pisca. Istraživač bi morao to dokučiti i razumeti jer ovo je bio najprelomniji trenutak ovoga pisca! To u Lasićevoj knjizi nije protumačeno kako zasluđuje!'«²⁸ Kalezić zamjera Lasiću

²⁷ M. Đ. »Kronologija Lasićeve *Kronologije*. Beogradski razgovor ugodni«, *Danas*, 20. 04, 1/1982, 9, str. 52-54.

Prema provedenim istraživanjima Slavko Goldstein koji je preuzeo odgovornost za »neštampanje« knjige *Krleža – Kronologija života i rada* nije odgovoran za neobjavlivanje ove knjige. Ovaj publicist, kritičar i nakladnik poznat po antidogmatskim stavovima zasluđu je za rasvjetljavanje mnogih povijesnih mistifikacija u historiografskim sintezama, te je uredio dosad najbolju kolektivnu *Povijest hrvatske književnosti I-V*, te *Povijest svjetske književnosti I-VII*.

²⁸ Isto.

da je loše protumačio i netočno objasnio Krležin odnos prema Beogradu, prema časopisu *Danas*, prema Milanu Bogdanoviću, a osobito mu zamjera što se nije posvetio pitanju »što je Beograd značio za Krležu 1946, kada u njega dolazi tražiti kontakt s novom vlašću«. Kritizirajući i biografov odnos prema dokumentarnoj građi, Vasilije Kalezić zaključuje da se Lasić potpuno nekritički oslanjao na svjedočanstva Rodoljuba Čolakovića. Nadalje mu je spočitao kako je loše predstavio odnos Cesarec-Krleža te da je izostavio analizu Cesarčeve pripovijetke *Pečat* u kojoj je ovaj žestoko kritizirao *pečatovce*. Na kraju svoje rasprave novosadski profesor najviše je zamjerio Lasiću po njemu netočno tumačenje Krležinog odnos prema socijalizmu i jugoslavenstvu, zatim činjenicu da nije protumačio Krležinu enciklopediju kao izraz piščeva jugoslavenstva. Za razliku od većine ostalih sudionika srpski teoretičar književnosti Nikola Milošević ocijenio je *Kronologiju* značajnom knjigom i to sljedećim riječima: »Knjiga je značajna iz dva razloga: prvo, zato što se o Krleži govori na dosad neuobičajen način, ne govori se o njemu kao o nekoj vrsti poluboga, nego mu se pristupa kao realnoj istorijskoj ličnosti. Drugo, u ovoj knjizi se govori o temama koje su inače predmet izvesne apologetike, i to se govori na kritički način kome se takođe mogu staviti primedbe. Naslov ove knjige je previše skroman i zato neadekvatan njenom realnom domašaju.«²⁹ Milošević smatra da *Kronologija* ne može biti pozitivistička knjiga kako je to Ivan Salečić prethodno zaključio jer se u njoj izriču vrijednosni sudovi, a što kod pozitivista nije slučaj. Milošević pak nedostatke Lasićeve analize Krležina životopisa vidi najviše u nedovoljnom problematiziranju nekih biografema kao što su primjerice razlozi Krležinog neodlaska u partizane, a što će ovog srpskog teoretičara uvesti u kritičku interpretaciju Lasićevog prikaza odnosa pisca i vlasti. O toj temi, svakako se prisjećajući Lasićeve starije knjige o sukobu na književnoj ljevici Nikola Milošević kaže: »Postoji nešto što je karakteristično za svaku ilegalnu organizaciju koja vodi borbu protiv autokratskog režima. Ukoliko želi da bude efikasna, mora da teži nekoj vrsti hijerarhije. Članovi onda nisu ravnopravni. Disciplina je nužna i bespogovorna. S druge strane u ovakvim organizacijama se javlja i sklonost ka netrpeljivosti i netoleranciji

²⁹ Isto.

prema svakom odstupanju od generalno prihvaćene linije. Prema onima koji odstupaju preduzimaju se najrazličitije sankcije, bojkot koji ne isključuje ni pljuvanje na javnim mjestima. Ta neosjetljivost na nijanse je mentalitet vremena u kome je Krleža izneo svoje ključne stavove, recimo o umetnosti i tendenciji, koje mi danas ne odbacujemo.«³⁰ Milošević kritizira i Lasićeve stavove o staljinizmu jer je kako on naglašava Stanko Lasić na jednom mjestu zaključio da ukoliko se staljinizam ne kritizira u ime koncepta apsolutne slobode, onda staljinizam ima svoje opravdanje i pravo na opstanak. »U čemu je teorijska greška?« pita se Milošević, nakon čega odmah daje i odgovor: »Lasić apsolutnoj slobodi suprotstavlja politiku, odnosno, odsustvo svake slobode. Pri čemu pada u senku okolnost da ipak sve politike nisu iste [...] Lasić smatra da je pisac kao simbol opštjeljudske kreacije konstantna negacija svake vlasti. Ako se umetnost ovako definiše, onda ona ostaje u ravni politike. Literatura koju je pisao Krleža ne suprotstavlja se politici, već je nešto što se nalazi s one strane svake političke značenjske ravni.«³¹ Nikola Milošević je zaključio svoju raspravu problematiziranjem teme smrti u Krležinoj literaturi pred kojom, kako ovaj srpski teoretičar konstatira, svi politički sporovi i na ljevici i na desnici ostaju nijemi, ili drugim riječima: »autentična literatura ne govori o nekakvom zahtevu ili iluzijama za apsolutnom slobodom, ona govori o nečemu što ni iz jedne perspektive ni anarhističke ni diktatorske ne može promeniti, o onome što je nepromenjivo, a u čovjekovu životu tragično.«³²

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Da u bivšoj Jugoslaviji Krležine kriptične poruke nisu bile *pročitane* svjedoče mnogi tekstovi, a ovom prilikom citirat ćemo samo jedan glas, upravo iz 1982. godine: »U našem poslijeratnom čitalačkom obrazovanju i iskustvu Krleža je svojevrstan 'ilegalac'. Duhovna lijenost i nelagoda pred njegovom moćnom intelektualnom *subverzivnošću* davno su ga proglasili 'teškim piscem' i, ostavivši mu *lukavo* auru i glas 'velikana', *tih* a *efikasno ga sklonili od naraštaja*. Završavali smo škole, srednje i visoke, u kojima su nas u beskraj punili *Bitkom kod Bistrice Lesne* i *Glembayevima*, uz *idiotski opetovane odrazaške floskule* o 'slici građanske porodice u raspadanju', a u ostale Pišćeve knjige i kapitalne tekstove stjecali smo uvid, slučajno, stihijski, i u pravilu kasno, malne – kradomice i konspirativno. Pitajte i danas – koliko je ljudi uzelo na znanje *Banket u Blitvi*, taj europski vrhunac političkog trilera? Da se i ne govori o *Dijalektičkim antibarbarusu*: njegovo nedavno objavljivanje bilo je dobar povod da se vidi kako su rijetki koji znaju o čemu se tu radi. Kako stoji s *Davnim danima*,

Potaknut žustrim ali i dogmatski usmjerenim raspravama o Lasićevoj *Kronologiji* i napadima na autora, Igor Mandić bio je jedan od rijetkih tadašnjih književnika koji je stao u Lasićevu obranu, pa je napisao prvu pozitivnu recenziju o knjizi u časopisu *Republika*: »Da bismo istinski shvatili i zaista prihvatili ono vrijedno u golemom opusu Miroslava Krleže – što znači da bismo znali razlučiti ono što je u ovom opsegu književno živo, od onoga što se proteklih desetljeća umjetno održava na životu ideološkim injekcijama – taj opus treba prevladati! Ovaj pretenciozni zadatak mogao je obaviti samo jedan skeptični 'krležijanac' intelektualnog kalibra Stanka Lasića, budući da se pravo krležijanstvo zasniva na jednoj skepsi. Shvativši, napokon, ali zato prvi shvativši do kraja tu osnovnu poruku Krležina opusa (usprkos tomu da je Krleža bio prvi koji ju je iznevjerio!?), Stanko Lasić se sa svom 'heterogenom kronologijom' radikalno izdvojio iz 'bolesnog jednoglasja' kojim je, od 1945. pa do smrti, bio popraćen svaki Krležin životni potez i potez perom. Ne baveći se vrednovanjem Krležine literature – u čitavoj širini spektra što ga obuhvaća njegov spisateljski projekt – Lasić se potrudio da, za sada, na jedan apsolutno nov način pokuša proumiti Krležinu životnu sudbinu. Jer, kod malo kojeg (našeg) pisca i mislioca životni je put u Krležinom slučaju jedinstveno spojen s njegovom literarnom karijerom, tako da je za tumačenje i shvaćanje teksta najčešće nužno shvatiti autorov položaj u određenim društvenim okolnostima! U tom pogledu ova kronologija – na razmeđu pozitivizma i sintetične biografije – postiže svoj cilj, propitkujući neke bitne dileme koje nisu samo obilježile osobnu Krležinu sudbinu, nego trajno zjape u poziciji suvremenih intelektualaca. Izuzetna Lasićeva literarno-filozofska sprema, njegova originalna istraživačka metoda, posebna hrabrost u demontiranju ideoloških i društvenih motiva, čine ovu knjigu nezaobilaznom i dakle – epohalnom!«³³

Posljednju organiziranu tribinu na kojoj se raspravljalo o *Kronologiji* kao opasnoj knjizi ponovno je popratila novinarka Meri Štajduhar i to u članku pod

političkom esejistikom, Zastavama, estetičko-programskim tekstovima, polemikama? Gdje je u općoj recepciji *Djetinjstvo 1902-3*, ta izuzetna augustinovska paralela, i nezamjenjivi ključ za čitanje Krleže? Itd, itd...«, I. Lovrenović, »Upotreba pisca«, *Danas*, 16. 11. 1982.

³³ Igor Mandić, »Stanko Lasić 'Krleža – Kronologija života i rada' Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982.«, *Republika*, 1982 (38), 5, str. 114-115.

indikativnim naslovom »Krlježine i Lasićeve obale«: »Na kraju 'publiciranog urnebesna u kojem su potrošeni gotovo svi kvalifikativi koji se mogu dati jednom književnom djelu' (Ivan Salečić) Centar za idejno-teoretski rad CK SKH organizirao je 27. svibnja (ipak) još jednu raspravu o knjizi Stanka Lasića *Krlježa – kronologija života i rada*. Pokazalo se da kritika još nije 'iskantala sve svoje impresije', niti su se 'stišale sve emocije i strasti što ih je knjiga pokrenula', kao što je na početku te gotovo petosatne diskusije ustvrdio uvodničar Ivan Salečić pitajući sebe i skup 'možemo li mi danas izreći išta suvislo što već nije rečeno a može poslužiti budućem historičaru koji će se baviti našim vremenom?' Recimo na početku i to da je Centar za idejno-teoretski rad mjesec dana odgađao ovu raspravu želeći okupiti što meritorniji interdisciplinarni forum, ali je na kraju ipak na skupu izostao autor knjige Stanko Lasić, te pozvani sudionici Mate Lončar, Nikola Milošević, Vasilije Kalezić itd. Spominjemo ta imena zbog toga što bi zasigurno njihovo sudjelovanje pridonijelo da rasprava bude više književno – teoriji (a manje povijesno) intonirana nego što je to bio slučaj. No i ovako ovaj će se skup pamtiti po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni knjige, ali izrečenom s punom sviješću, kako je zaključio Miroslav Šicel, da 'temeljni uzroci nesporazuma i nedoumica o Lasićevoj knjizi proizlaze iz toga da građa nije dovoljno obrađena', te da je 'knjiga dobrodošla upravo zato da bi pokazala gdje smo dosad zakazali i nismo učinili što smo trebali.'³⁴ Na početku diskusije, upozorivši na varijante kritičke svijesti u kojima se navodno, u ondašnjoj Jugoslaviji, izražavaju četiri dominantna tipa ideologizacije onoga što se konvencionalno zove kulturna politika, Ivan Salečić koji je bio nekom vrstom moderatora, negativno odgovara na pitanje radi li Lasićeva knjiga u interesu kulture, ako se kulturna politika shvati »kao obrana kulture od tih tipova ideologizacije.« On smatra, kako ističe Štajduhar, da ta knjiga upravo raspiruje strasti za kojekakvim daljnjim ideologizacijama, što je došlo do izražaja u brojnim reagiranjima. Nakon izrečenoga Ivan Salečić je pozvao druge sudionike rasprave da se uhvate u koštac s nekoliko, po njemu najdubioznijih Lasićevih

³⁴ Meri Štajduhar, »Lasićeve i Krlježine obale. Razgovor u Centru za idejno-teorijski rad CK SKH, kojemu nisu prisustvovala neka imena pa ni sam pisac *Kronologije*, pamtit će se po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni spornog djela«, *Danas*, 1/1982, 15, str. 50-51.

kategorija, prije svega s politikom, poviješću, odnosom stvaralaštva i slobode, odnosom politike i umjetnosti, odnosno revolucije i umjetnosti, kako ih autor knjige interpretira. U Lasićevoj knjizi, prema Salečiću, »te su kategorije shvaćene jednostrano ili u apsolutističkom razgraničenju i zato nisu mogle – ni u reprezentiranju, ni prezentiranju, ni osvjetljavanju odnosa – odigrati onu ulogu koju im je autor namijenio i koju bi morale imati.«³⁵ Ne samo da je ovim uvodničarskim govorom Lasićeva knjiga ocijenjena opasnom, nego je već u sljedećem izgovorenom tekstu sam njezin autor proglašen »uzrujanom ličnošću«. Drugi govornik tribine, književnik Šime Vučetić bio je prvi autor koji se, nakon Viskovićevog dijagnosticiranja Lasićevog »narcisizma«, koji je prema terminologiji Frankfurtske škole bio svojevrsna optužba za Lasićev »narcizam«, upustio u psihološku analizu Lasićeve prema ovim tumačima gotovo poremećene ličnosti. Novinarica Meri Štajduhar u svom članku kaže da takvoj psihološkoj dijagnostici Stanka Lasića nije odoljelo još nekoliko sudionika u ovoj komitetskoj raspravi. Evo što kaže Šime Vučetić: »Lasićeva knjiga nije samo ono što naslov kaže, jer je ona osim toga filozofiranje o životu, tj. poziv na politički razgovor i dijalog, posebno o odnosu literature i politike, koja Lasića muči, možda, više od same književne riječi. Nešto je, čini se, Lasić izgubio i sada knjigama traži. Nije jasno što i u kojem smjeru. Lasić je *uzrujana ličnost* [oz. VFT] u vrtlogu stoljeća te traži poput utopljenika pojas za spašavanje da bi se domogao kopna, [a sad slijedi retorički obrat, op. VFT] jer misli da umije dobro plivati na moru i u besmislenosti. U ličnoj egzistencijalnoj drami Stanku Lasiću Krležu je pojas za spašavanje, ako nije zavičajna paradigma. Lasić nad Krležom misli o smislu književnosti i vlastite muke ali se njime igra, kao da Krležu nije vatra-zmaj s kojim valja biti oprezan, doista.«³⁶ Šime Vučetić osobito spočitava Lasiću što mu se »metafora katkad javlja u kićenoj boji«, shvaćajući pritom određenje Krleže kao »ekstremne kontradiktorne vrteške.« I podnaslov iz Lasićeve knjige *Totalni apsurd i ponosni solipsizam*, po Vučetiću, »vuče na slatko, a odnosi se na Krležu u doba prvog svjetskog rata. Nije to ponosni solipsizam ako čovjek surađuje u socijaldemokratskim listovima, vodi političke

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

diskusije, javno protestira, posvećuje jednu simfoniju Lenjinu i tome slično. To je angažirani čin, to je biti svjesno u historijskoj tendenciji. Doista, Krleža je bio kontinuirano u historijskoj tendenciji osim – donekle – silom prilika slijeva i zdesna, u vrijeme između 1940. i 1945. kada se sukobio s Partijom i kada je doista proživio golgotsku, getsemansku muku.«³⁷ Ta »muka« kojoj po, Vučetićevo mišljenju, Stanko Lasić ne posvećuje onoliko pažnje koliko je morao, jer nije uključio u svoju knjigu nove spoznaje i činjenice, završila se za Krležu tek polovicom svibnja 1945. Nadalje, Vučetić ovako poentira: »Prvi pravcati kontakt sa svijetom poslije višegodišnje blokade i osude bio je Titov telefonski poziv nekoliko dana poslije pobjede... Krleža se vraća u bitak društva, u biće Partije. I što je drugo mogao Krleža u tim časovima? Je li mogao biti disidentom i defetistom u toj situaciji? Bilo je to pasje vrijeme obnove i poraća. Kada je Titovim telefonskim pozivom Partija opet našla Krležu, je li Krleža mogao da joj okrene leđa kao što se 1939. bio naljutio poput djeteta? Krleža je *heretički ostao vjeran Partiji* [sic!] i s njom nastavio dijeliti dobro i zlo u logici ideja svoje mladosti...«³⁸ Nakon svega Vučetić ovako zaključuje: »Mislim da razmišljanje o Krleži nije bilo temeljitije zasnovano i da stoga ni Lasićeve misli o odnosu literature i politike nisu čvrsto na svojim nogama, te se katkad učini da se *neosjetno klizi prema desnoj, drugoj, spiritualnoj obali na koju se Krležino djelo koje je na lijevoj obali, ne može prebaciti nikakvom filozofijsko-političkom skelom* [oz. VFT].«³⁹

Nakon ovih Vučetićevih iskaza Ivan Krtalić konstatirao je kako je očito »da dijaloga neće biti«, jer je mišljenje o knjizi i njezinu autoru zajedničko svim prisutnima (ili barem velikoj većini). Ipak Krtalić, koji je bio redoviti gost ovakvih komitetskih tribina, primjećuje da mjesecima nakon Krležine smrti izostaju tekstovi o njegovu djelu⁴⁰, a da se zanimanje javnosti za Miroslava

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Očito se Krtalić nakon održanog govora na tribini CK odmah bacio na posao i otpočeo pisati knjigu o Krleži. Pošto je ovaj esejist i kritičar izrekao rečenicu »da dijaloga neće biti« (jer se svi prisutni slažu s Vučetićevim izlaganjem o Lasićevoj desnoj obali, s ocjenom o piscu Lasiću i njegovom djelu) ozbiljnije smo se zainteresirali za Krtalićev rad

Krležu bez izuzetka svodi na sferu »izvanliterarnog, čak političkog« Krležu. Zato Krtalić zaključuje da *Kronologija* »otvara problem je li Krležina stvarna književna veličina ili važeća književna veličina». ⁴¹

Zlatko Čepo, direktor tadašnjeg Instituta za historiju radničkog pokreta, konstatira da među povjesničarima nije ostvaren konsenzus o tome je li pitanje

o Krležinim tekstovima. U *Krležijani* natuknicu o Ivanu Krtaliću napisala je publicistica Meri Štajduhar, dakle novinarka koja je izvjestila o tribini koju je organizirao CK SKH, te napisala gore citirani članak. Evo što piše o Krtaliću u *Krležijani* [izostavljamo podatke o ostalim njegovim tekstovima o hrvatskim književnicima]: »Krtalićevo [(1941-19..)] zanimanje za Krležu iskazuje se u prvom desetljeću nakon Krležine smrti u mnogobrojnim člancima, polemički intoniranim tekstovima i ostalom tisku tadašnje Jugoslavije. Zaokupljao ga je određeni krug tema iz Krležina opusa (*Oko*, 6-20. VIII.); o potrebi tumačenja Krleže njim samim kao sustavom, i s tim u vezi o nedostatnom poznavanju činjenica iz Krležina života i stvaranja (*Borba*, 25. XI. 1982; *Danas*, 23. III. 1982). Taj će temeljni interes Krtalić istražiti u kasnijim knjigama o Krleži, nakon što će još u časopisima objaviti tekstove o priređivanju Krležinih polemika za tisak (*Vjesnik*, 16. XII. 1983), analizirati odnos Krleže spram Hrvata i hrvatstva (*Dalje*, 1984-85, 11-12; *Borba*, 17-18. XI. 1984); afere Diamantstein (*Start*, 1983, 373; *Revija*, Osijek 1986, 6), te sukoba s ljevicom i desnicom (*Delo*, 1982, 5; *Komunist*, 10. X. 1986) i dr. Istraživanjem Krležina polemičkog duha i njegovih refleksija Krtalić se potanje bavi osobito u knjizi *Krleža za i protiv* (1988). U njoj obrađuje razdoblje od Krležina javljanja u književnosti (1914) do zabrane *Književne republike* (1927). Već prve reakcije na *Legendu* (1914) odraz su oštro polarizirane recepcije što je ili strastveno prihvaćanje ili strastveno odbijanje. Krtalić tu vidi opreku kao uspostavljeni odnos Krležina-za i Krležina-protiv. Držeći da je Krležina na 'liniji vertikalnog duhovnog kontinuiteta: Bogumili-Križanić-Kranjčević-Krleža' i hoteći ga tumačiti kao sustav unutar vlastitog djela, Krtalić poseže za polemičkom građom koja je nerijetko 'izvanliterarni Krleža', držeći da treba uvidjeti i značaj njegova javnog rada, društvenog i političkog djelovanja. Tako Krtalić postavlja tezu da su svi obrisi relacije javnost-Krležina uspostavljeni 1916-17, a sudeći prema odmah polariziranim reakcijama, Krležina nije shvaćen kao veliki pisac koji odrasta nego kao veliki pisac. Svu slojevitost te polarizacije Krtalić prati do 1927., podastirući iscrpne podatke i ilustrirajući stavove opširnim navodima iz polemičkih tekstova. Rekonstruiranjem situacija, polemičkih odnosa i njihovih protagonista, ostavio je opsežno djelo o tom aspektu Krležina opusa, kao potrebnu građu za željenu 'veliku sintezu'.« (M. Štajduhar, »Ivan Krtalić«, *Krležijana*, ur. V. Visković, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993, str. 512.) Ova enciklopedijska natuknica ni jednom riječi ne spominje Krtalićeve dogmatske tekstove ni kulturno-političke istupe, pa niti njegove napade na Lasićeve prinose o Krležinom životu i djelu, što je svakako važno za recepciju Krležinog djela. Upravo je to jedan od glavnih nedostataka personalne enciklopedije o Miroslavu Krleži u kojoj se konstruiraju čitavi dijelovi hrvatske književne i političke povijesti na način da se prešućuju ili umanjuju politički progono pisaca, jednako kao i glavni akteri tih zbivanja.

⁴¹ Krtalić nam je »odgonetnuo« je li Krležina »stvarna« ili »važeća veličina« jer se je dosjetio da je Krležina »veliki pisac koji odrasta« a ne »veliki pisac«. Vidi fusnotu 40.

sukoba na ljevici raščišćeno ili nije jer »povjesničari uglavnom šute, pa čak i Dedijer u svojim debelim 'Novim priložima' gotovo ni retka ne posvećuje toj temi.«⁴² Zorica Stipetić⁴³, Čepova kolegica iz istoga Instituta glavnu zamjerku Lasićevoj knjizi nalazi u njegovoj metodologiji: »Lasić čitavu građu siluje prema svom konceptu, on bira samo one činjenice, izvore i literaturu koji se uklapaju u njegov koncept. Sve ostalo dogmatski odbacuje. U takvom konstruiranju građe o Krleži gubi se kontekst u kojem njegova kreacija funkcionira tako što je u knjizi »izbačen fenomen krležijanstva kao bitnog elementa naših vrijednosti.«⁴⁴ Zorica Stipetić smatra kako nedostatak tog povijesnog koji Lasić ostvaruje u reduciranom i netočnom svjetlu krivo pokazuje prijelomno razdoblje hrvatske i jugoslavenske povijesti. Ona, posve neprimjereno, smatra da je djelovanje komunista u ilegali bitno odredilo poziciju Krleže kao intele-

⁴² Meri Štajduhar, »Lasićeve i Krležine obale. Razgovor u Centru za idejno-teorijski rad CK SKH, kojemu nisu prisustvovala neka imena pa ni sam pisac Kronologije, pamtit će se po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni spornog djela«, *Danas*, 1/1982, 15, str. 50-51.

⁴³ U *Krležijologiji* enciklopedijska natuknica o Zorici Stipetić je ekstenzivna i opisuje njezine teze o Krleži i njegovom odnosu prema Cesarcu, revoluciji, Partiji itd. Zanimljivo je citirati posljednji pasus natuknice iz koje izlazi da je Lasić s uglednom povjesničarkom (koja je doktorirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a djelovala kao znanstveni suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta) otvorio polemiku, a koliko se može vidjeti iz *Bibliografije* polemički govor s Lasićem otvorila je Zorica Stipetić. U natuknici piše: »*Dijalektički antibarbarus* joj je važan kao 'najstrasnija polemika protiv KPJ u cijeloj njenoj povijesti', ali 'slabe teorijske razine'. Smisao je njene revizije – Krleža nije samo trajno bio na tragu partije nego i latentno u sukobu s njom, a taj je sukob pred revoluciju u koju nije vjerovao postao potpun i otvoren. Krleža je takvu projekciju držao otvorenim izazovom, doživljavajući je produžetkom svijesti koja ga je pokušala eliminirati. Njegovi su *iskazi* Čengiću o pisanju Z. Stipetić strasni i negatorski, kreću se od protueliminacijske geste; ne prikriva kako je uvjeren da je ona tek glasnogovornica njegovih protivnika u krugovima vlasti. Njezini su stavovi izazvali i druge polemičke osvrte. Stanko Lasić joj odriče većinu rezultata, jer ih ograničenom metodom nije mogla dosegnuti, ali je ističe za kvalificirana sugovornika čiji su prinosi krležijologiji bili poticajni. Krležu je motrila s predrasudom da je 'lenjinizam vrhunac svih progressa, pa je socijalizam preduvjet *ukidanja* povijesti', a zbog svih rezervi prema 'organskoj inteligenciji' on se u tu shemu doista nije uklapao.« (Vlaho Bogišić, »Zorica Stipetić«, *Krležijana*, ur. V. Visković, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993, str. 366.

⁴⁴ Meri Štajduhar, »Lasićeve i Krležine obale. Razgovor u Centru za idejno-teorijski rad CK SKH, kojemu nisu prisustvovala neka imena pa ni sam pisac Kronologije, pamtit će se po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni spornog djela«, *Danas*, 1/1982, 15, str. 50-51.

ktualca a da o svemu tome ne vodi računa Lasić u svojoj knjizi, jer da u njoj nema ništa o godinama 1929. i 1932. koje su bile, prema Stipetić, sudbonsne za jugoslavensko društvo. »S druge strane«, zaključuje Stipetić, »mnoge svoje *smjele* [oz. VFT] tvrdnje Lasić ničim ne argumentira.«

Politolog i diplomat Damir Grubiša konstatira da se za Stanka Lasića cijela povijest svodi na dijalektiku vlasti i opozicije. On smatra da u knjizi dominira neprihvatljivi građanski svjetonazor, odnosno da je napisana iz očista građanske inteligencije, ali da je ipak dobro što je takva knjiga izašla i da se takve knjige objavljuju jer nam omogućuju, ističe udvornički Grubiša, da »svoje stajalište možemo izboriti u dijalogu s ovakvim tvorevinama koje svjedoče da postoje druge pretpostavke razmišljanja nego što su naše.«⁴⁵

Lasićevom psihološkom portretu vratio se još i Vlado Mađarović ustvrdivši da je Lasić tragična ličnost, koja se od zadrnog dogmatika premetnula u zadrnog idealista, i da zapravo postoje dva Lasića, bivši i sadašnji, pri čemu je ovaj sadašnji »postupno otišao na drugu obalu od marksističke, socijalističke procjene Krleže upavši u novi građanski dogmatizam.«⁴⁶

⁴⁵ Meri Štajduhar, »Lasićeve i Krležine obale. Razgovor u Centru za idejno-teorijski rad CK SKH, kojemu nisu prisustvovala neka imena pa ni sam pisac Kronologije, pamtit će se po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni spornog djela«, *Danas*, 1/1982, 15, str. 50-51.

⁴⁶ Kada u *Krležijani* čitamo enciklopedijsku natuknicu o pjesniku, publicistu i književnom kritičaru Vladi Mađareviću (1911-1993) čini nam se da je Mađarević napisao neke dijelove Lasićeve knjige *Krleža – kronologija života i rada* ili kao da opisuje Krležu kao što je opisao Lasića na ovoj tribini CK SKH. Naravno u nijednoj biografskoj natuknici ovdje navedenih sudionika ne spominje se tribina niti ondje izrečene teze i stavovi istih. Evo što piše u natuknici: »Mađarević ocjenjuje Krležu kao 'antitetičku psihološku ličnost', čija je kritička i politička misao bila u osnovi kontradiktorna. U sukobu na ljevici Krleža polazi od 'pogrešnih političkih pozicija', ali u pitanjima književnosti i estetike 'ima pretežno pravo'. Smatrajući Krležu, toga 'najvećeg našeg pisca', u prvom redu dramatičarom, najviše je pisao o njegovim dramskim tekstovima, odn. predstavama. Posebno je nekoliko puta analizirao glembajevsku trilogiju, izdvajajući *Gospodu Glembajeve* kao ponajbolji Krležin dramski tekst; *Legende* doživljuje samo kao drame za čitanje, *Golgotu* gleda kao dramu pisanu pod jakim utjecajem njemačkog ekspresionizma, a prema *Areteju* prilično je rezerviran, zamjerajući autoru previše retorike. K. je za Mađarevića prije svega politički pisac koji je svoje književno djelo usko vezao uz marksističku ideologiju, ali s određenim kritičkim odnosom prema njoj.« (Miroslav Šicel, »Vlado Mađarević«, *Krležijana*, II. svezak, ur. V. Visković, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993, str. 4.

U ovoj komitetskoj raspravi Velimir Visković koji je, kako smo naveli, napisao jednu od prvih kritičkih recenzija o *Kronologiji* sada brani Lasića, odnosno ublažava ideološke optužbe, naravno i one vlastite pa podsjeća sudionike tribine da je Lasić razvio cijelu teoriju proze u svojim prijašnjim knjigama prije svega u *Problemima narativne strukture*. Nadalje Visković ovom posve ideologiziranom skupu tumači Lasićeovu znanstvenu metodu, pa naglašava kako da bi se ona razumjela, jednako kao i piščeva metaforika koja nema poetsko nego referencijalno značenje, mora svakog kritičkog čitatelja odvesti do drugih Lasićevih knjiga i nikako ne smije stati na čitanju *Kronologije* i *Sukoba na književnoj ljevici 1928-1952*. Velimir Visković ustvrđuje kako Lasić izvrsno poznaje Krležu i dodaje, posve ishitreno ali vjerojatno da se zaštiti, kako bi takvu biografsku knjigu mogao napraviti još samo Mate Lončar. Doduše Velimir Visković i ovdje kritizira Lasićev pristup prema poslijeratnom Krleži, tako da se njegova prethodna obrana Lasića razotkriva kao posve fingirana s obzirom da se upravo čitava hajka protiv Lasića i pavela upravo zbog tumačenja Krležina poslijeratnog djelovanja. Visković o tomu kaže: »Krležino pristajanje nakon rata uz novu vlast, unatoč svemu što se prethodno dogodilo, ne bi trebalo shvatiti kao znak njegova oportuniteta, odustajanje od vlastitih stavova i prihvaćanje 'tvrde' partijske linije koja je iznijela na svojim plećima ustanak. Krleža u središte našeg kulturnog pa i političkog života dolazi tek u samom početku pedesetih godina kad se pokušava graditi autonomni oblik socijalizma i kad Partija pokušava u svojoj baštini pronaći vrednote koje polaze od marksizma ali odbacuju staljinizam. Od disidenta kojemu pobjednici *velikodušno opraštaju* [označila VFT], Krleža i njegov opus postaju temeljcem u baštini novog socijalizma, koji zahvaljujući Krleži postaje sve više svjestan svoje posebnosti. U toj poziciji odreći se pozicije koja mu je ponuđena, u toj situaciji postati disident, značilo bi odreći se svoga djela, značilo bi odreći se sebe.«⁴⁷

Oštre napade na Lasićeovu *Kronologiju*, kao i na njegovu osobu na ovom skupu vrlo oštro rezimirat će ondašnji ministar kulture i prosvjete Stipe Šušvar.

⁴⁷ Meri Štajduhar, »Lasićeve i Krležine obale. Razgovor u Centru za idejno-teorijski rad CK SKH, kojemu nisu prisustvovala neka imena pa ni sam pisac *Kronologije*, pamtit će se po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni spornog djela«, *Danas*, 1/1982, 15, str. 50-51.

On će Lasićevu knjigu bez kriptične zakrbuljenosti, u ono vrijeme uobičajene dogmatske terminologije, ocijeniti kao protivničko ideološko oružje sukoba »koji traje od prvog svjetskog rata, a sada je izbio eruptivno.«⁴⁸ Pritom će Stipe Šušvar objavljivanje Krležinog *Dijalektičkog antibarbarusa* prije početka Drugog svjetskoga rata nazvati »barbarskim činom« i usporediti ga s pojavom Lasićeve knjige 1982. godine, »objave koja je izazvala prije svega idejno-političku polarizaciju, iako se u početku činilo da će se čuti samo riječ apologeta«. U istupima svojih prethodnika Stipe Šušvar čuje »kritičke tonove, razumnije rasuđivanje«, pa oštro zaključuje: »*Ne trebamo se bojati nijedne knjige ako se u organiziranoj društvenoj javnosti* [oz. VFT] pretresaju njezine i dobre i loše strane. Možda ćemo za desetak godina biti svjedoci pojave možda i pedesetak knjiga o Krleži sa svim repertoarima kontroverzi, ali mislim da sve što se napiše neće moći osporiti ono što je prihvaćeno u najširoj javnosti – da je Krleža najveći jugoslavenski pisac [oz. VFT] 20. stoljeća, najveći enciklopedijski pisac i čovjek i pjesnik revolucije [oz. VFT]. *Krležijanstvo ostaje neugroženo kao naša konstanta usprkos ovom trenutnom jurišu na Krležu, usprkos sumnjičenjima da se Krleža klanjao Partiji ili drugih da se Partija klanjala njemu* [oz. VFT].«⁴⁹ Što se tiče Lasićeve knjige, ovaj ju je, u ono vrijeme vrlo moćni govornik, držao »prizemnom po svojim političkim porukama« i zato idejno neprihvatljivom.⁵⁰ Dakle, Šušvarov diskurs posve eksplicitno tumači »krležijanstvo« kao »neugroženu našu konstantu« koja simbolizira tri stvari a te su »Partija«, »jugoslavenstvo«, »revolucija«, odnosno vrednote koje treba njegovati, koje valja braniti u »organiziranoj društvenoj javnosti« od »nepoćudnih knjiga« kao što je ova Lasićeva, koja je »juriš« i nasrtaj, kojih se »ne treba bojati« jer šira javnost nikada neće povjerovati knjigama koje su »juriš, politički prizemne« kao što je Lasićeva *Kronologija*.

Meri Štajduhar svoj izvještaj u tjedniku *Danas*, izvještaj o posljednjoj tribini Centralnog komiteta organiziranoj povodom Lasićeve *Kronologije* zaključuje ovim riječima: »Ne može se dakle reći da se Lasića štedjelo.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ U *Krležijani* izostaje biografska natuknica o Stipi Šušvaru.

Međutim, *nije se tražila ni njegova glava* [oz. VFT], nije nijednom nitko ustvrdio da je knjiga suvišna [sic!]. Uostalom malo je knjiga koje bi takav skup okupile i držale prikovane za stolice punih 5 sati. (*Sukobu na književnoj ljevici* je to uspjelo 8 sati.) Rasprava je pokazala da i u historiografiji i u krležologiji pa i u teoriji književnosti ima još mnogo otvorenih pitanja.«⁵¹ Zanimljivo je da je u najuglednijem tadašnjem hrvatskom tjedniku bilo moguće da se 1982. godine uz raspravu o stručnoj i znanstvenoj knjizi spominje sintagma o egzekuciji, odnosno o »traženju piščeve glave.« Doduše novinarka ističe da je malo takvih knjiga koje će sudionike rasprave prikovati za stolce punih pet sati, pri čemu se prisjetila slične rasprave povodom tiskanja još jedne Lasićeve knjige i to desetak godina ranije, tiskanog *Sukoba na književnoj ljevici*. Štajduhar se prisjeća da je rasprava o toj knjizi na jednoj sličnoj tribini CK-a trajala tada punih osam sati. U tom vremenu književnik Danilo Kiš bio je jedini pisac koji je bezrezervno stao u obranu Stanka Lasića i njegove knjige *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952* iz 1970. U polemičkom tekstu *Otpor i dogma* tiskanom 1971. godine tridesetšestogodišnji Kiš polemizira s Lasićevim napadačima i kao da sluti da će samo nekoliko godina nakon toga biti pokrenuta slična, pa i još pogubnija hajka na njega, a povodom tiskanja knjige pripovijedaka *Grobnica za Borisa Davidoviča*. Obzirom na važnost Kiševa teksta ovdje ćemo ga ekstenzivno citirati. Evo što je Kiš izrekao tada u obranu Stanka Lasića i njegove knjige o sukobu na književnoj ljevici: »Naime, ja sam se prijavio za ovaj razgovor o Lasićevoj knjizi, jer s tom knjigom živim već dvadesetak dana, pa sam osećao potrebu da kažem nešto o njoj, nešto *u njenu obranu*. [...] Ovde želim da izrazim jedno čuđenje: da sam znao da će ovakav biti tok razgovora – afirmativan – ne bih smatrao svoj ideo ni nužnim ni bitnom; znači mogao je izostati. Međutim ovih dvadeset dana, u susretima s prijateljima i neprijateljima, s piscima i s ljudima iz 'establišmenta', intelektualcima i neintelektualcima, ja sam imao utisak da tu knjigu nitko osim mene ne razume! U najvećem broju slučajeva *bio sam proglašen od svojih sagovornika, otvoreno*

⁵¹ Meri Štajduhar, »Lasićeve i Krležine obale. Razgovor u Centru za idejno-teorijski rad CK SKH, kojemu nisu prisustvovala neka imena pa ni sam pisac Kronologije, pamtit će se po gotovo jednodušnoj negativnoj ocjeni spornog djela«, *Danas*, 1/1982, 15, str. 50-51.

ili u zavijenoj formi, za neprijatelja koji podržava jednu opasnu knjigu [oz. VFT], pa sam se prijavio za ovaj razgovor upravo zato što sam mislio da će ta 'opasna knjiga' biti i ovdje napadana svugde gde je bilo govora o njoj i gde ona bejaše pominjana kao kakva *opasna naprava koja može svakog časa da eksplodira u mojim rukama* [oz. VFT]! [...] U najvećem broju slučajeva moji sagovornici bejahu saterani uza zid, pa su morali priznati da knjigu nisu čitali, ali im to nije smetalo da imaju o njoj svoje pozitivno – negativno mišljenje, pa su, dakle, unapred znali da je u pitanju jedna 'opasna knjiga', jer im je to neko rekao, naravno neko povjerljiv, dakle opet fantom, neko 's pravog mesta'. Na osnovu toga, tih poverljivih glasova i sličnih 'dokaznih materijala', *oni su pokušali da diskvalifikuju i knjigu, to jest njenog autora i mene* [oz. VFT]. U najvećem broju slučajeva moji su sagovornici govorili o toj knjizi s potpunim nerazumevanjem, navodeći mi skoro odreda neke podatke kojih u njoj uopće nema, ili su mi govorili *o nekim manjkavostima izvesnih delova, o događajima koji nisu pomenuti ili koji nisu obrađeni, ili su ostali sasvim nedorečeni, kao da se tobože Lasić bojao da ih se dotakne* [oz. VFT], pa sam ja morao stalno da se pozivam na knjigu, da im je podmećem pod nos i da ih uveravam u ono u šta nije potrebno zapravo uveravati nikoga ko je pažljivo čitao izvornik. Bilo je i ovdje u izvesnoj meri takvih primedbi, takvih previda i *omaški u interpretaciji: kako Lasić nije umeo da 'pomiri revoluciju i umetnost', kako nije uspeo da ostvari na kraju svoje knjige nužnu sintezu itd.* [oz. VFT]. Vratiću se na ovaj problem. Ovdje samo želim da dodam da je Lasić taj problem ostavio otvorenim; hoću da kažem: ostavio je otvorenim probleme, ali je knjigu zatvorio.⁵² Tu, dakle, manjkavosti nema. [...] U svakom slučaju zanimljivo je i treba naglasiti da je Lasićeva knjiga obuhvatila mnoge bitne filozofske probleme, tako da je govoriti o njenim granicama – kao što su mnogi brzopleto činili – o njenoj zatvorenosti u okvirima nametnutim temom i naslovom, jest zabluda interpretatora, a ne zabluda knjige. [...] Treba zbilja odati priznanje

⁵² Danilo Kiš, *Po-etika, knjiga druga*, Beograd: Konferencija saveza studenata Jugoslavije (Mala edicija Ideje), 1974. Danilo Kiš kao svjetski klasik nadvladao je dominantu strukturalističku matricu ondašnje teorije književnosti u bivšoj Jugoslaviji, [u Hrvatskoj prilozi časopisa *Pitanje*], te piše o nemogućnosti konačnog rješenja otvorenih pitanja i protiv njegovanja totalitarnih struktura.

Lasiću, za veštinu i spretnost pri odabiranju tekstova, za ono što sam nazvao malom antologijom dogmatizma. [...] Mnogi su za ovom katedrom izrazili uverenje (ili nadu) da je vreme dogmatizma u nas već odavno prošlo. Međutim, odnos prema Lasićevoj knjizi onih tamnih sila o kojima sam na početku *govorio svedoči upravo o tome da je dogmatska svest još uvek živa i delatna, uvek spremna da sudi i osuđuje apriorno i ignorantski, osiono i preteći, pa je stoga pojava i buka koja se digla oko Lasićeve knjige* [oz. VFT] za mene istovremeno indicija da ta svest još uvek živi kraj nas i u nama, jer smo spremni i sami da istinu ili traženje istine proglasimo *smelošću i opasnim igranjem s vatrom* [oz. VFT]. Zato je za mene pojava ove knjige događaj od prvorazrednog značaja, jednako zbog onog što ona u sebi nosi – to strasno traganje za istinom i smislom – kao i po njenim odjecima u našoj javnosti. Zato se ja, za razliku od mnogih koji su ovde govorili, u potpunosti slažem sa koncepcijama Lasićeve knjige, jer ne smatram da je on jednu dogmu zamenio drugom, nego je, naprotiv, i sam svestan te zamke, ostavio mnogo stvari nerešenim, jer, videli smo, *samo dogmatska svest može da dâ odgovore na sva pitanja (pa i na poslednja), samo je njoj sve jasno do kraja i bez ostatka, bez sumnje i bez kolebanja* [oz. VFT]. [...] Ja sam naveo svoja lična iskustva sa usmenim komentatorima te knjige, kao jedan od dokaza da ta teza ne stoji i *da je dogmatizam još živ* [oz. VFT]. Međutim, želeo bih da ovde pokažem na konkretnom primeru kako je dogmatska svest u stanju da živi kontinuirano i bez promene sa užasavajućom doslednošću, sa tvrdoglavom upornošću, nesposobna za mene, nesposobna da dijalektički nadrasta sebe, a da se pritom uvek poziva baš na dijalektiku. Na moje veliko žaljenje, reč je ponovo o Radovanu Zogoviću. [...] Nedavno sam pročitao jednu njegovu pesmu koju nemam kod sebe, ali vam je mogu lako ispričati. Pesa se zove *Samo ti cvetaj ili Samo ti živi...*⁵³ U toj pesmi govori se o tome – pesma se lako da ispričati – kako pesnik ide preko sanjane granice (ne imenujući je) i kako mu se događa da u nuzprostoriji, odnosno u WC-u,

⁵³ U fusnoti Kiš donosi pjesmu u cijelosti, a mi ćemo ovdje citirati posljednje navedene stihove: *Ti revoluciji, samo ti sebe, sveistu, ostvaruj mačem, štitom! samo ti budi to što jesi: i barikadom, i čistoćom, i svijetlom!! A ja ću čak zahod da čistim – ja svake prljavštine inkvizitor!! Ja ću, koliko uzmognem, otiračem, ja ću metlom...*

zatekne sebe, u ogledalu, kako briše vodu s poda. Trenutak vrlo poetičan, kao što vidite, a i značajan za jednu političku, odnosno ideološku implikaciju. Pesnik hita da nam objasni da on to radi benevolentno, i da se tu nema čemu čuditi što on otire vodu u zahodu, jer (i tu konkretna slika prerasta u metaforu) on čisti zahod u vozu revolucije, jer on je *svake prljavštine inkvizitor*, i on će sve da opere, on će i zahod da čisti – (sad smo opet u zahodu izvan metafore) – ako treba otiračem, ako treba krpom, ako treba metlom, jer ovde treba, dakle, da je sve – 'od nuzprostorija do savesti' – čisto.«⁵⁴

O dogmatskom mišljenju koje je vladalo u kulturnom i političkom životu onodobne Jugoslavije a kojega je Stanko Lasić zbog navedene dvije knjige bio žrtvom govorio je Danilo Kiš u još jednom intervjuu kojeg je dao za *Student* 30. ožujka 1971. U tom razgovoru naslovljenom »Društvo spram pisca: uzajamna ignorancija« na pitanje je li sukob na književnoj ljevici završen 1952. godine odgovara ovo: »Ono je nekada bio sukob književne levice sa ostalim estetičkim i etičkim konceptima, pobedom levice prerastao je u sukob pobjedničkog koncepta (na političkom planu) sa svakim drugim, uglavnom pobeđenim ili barem učutkanim konceptima. Pobjednički koncept bio je i jeste u pravu: iza njega stoji ne samo ideologija (pobjednička), dakle jedino ispravna, nego snaga odmazde i oružja. *Ukoliko danas taj pobjednički koncept ne drži pištolj na stolu u trenucima takozvane objektivne diskusije, to se u svakom slučaju može smatrati utešnim i ohrabrujućim* [oz. VFT]. Ako se pištolj nalazi ispod pulta, to je još uvek utešno i ohrabrujuće, jer, zna se, dogma je u pravu, uvek: dogmatska svest i dogmatski koncept uvek su jedino ispravni, uvek zbog tog pištolja, ma gdje se on nalazio, na pultu ili ispod pulta. Nadamo se da će doći do potpunog razoružanja, jer već postoje vidni znaci napretka. I u tom smislu *Lasićeva knjiga je značajan događaj: prva konferencija o razoružanju* [oz. VFT]!«⁵⁵ Nažalost, u trenutku stvaranja ovoga teksta Danilo Kiš nije mogao znati da će u njegovoj sredini upravo uslijediti razdoblje kada će dogmatska svijest uzeti maha pa će

⁵⁴ Danilo Kiš, *Po-etika, knjiga druga*, Beograd: Konferencija saveza studenata Jugoslavije (Mala edicija Ideje), 1974.

⁵⁵ Danilo Kiš, »Moć i nemoć angažovanosti«, *Po-etika, knjiga druga*, Beograd: Konferencija saveza studenata Jugoslavije (Mala edicija Ideje), 1974.

nakon studentskih nemira mnogi pisci biti zatvarani, a knjige proskribirane, jednako kao što će njegova *Grobnica za Borisa Davidoviča* biti dočekan na isti način kao što su bili dočekani Lasićev *Sukob na književnoj ljevici*, a kasnije i *Kronologija*. Iako će Kišev govor povodom preuzimanja nagrade za knjigu *Grobnica za Borisa Davidoviča* iz 1980. biti proročanski za čitavu epohu i novo stoljeće, njegove teze nisu mogle spriječiti da u osamdesetim godinama 20. stoljeća više puta zažive represijski projekti osmišljeni u hrvatskom Centralnom komitetu i od njegove ideološke komisije. Takav jedan plod bila je tzv. *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, odnosno dokument kojega je objelodanio Centar za informiranje i propagandu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske pod vodstvom Stipe Šuvara.⁵⁶ Taj spis bio je zaključen 21. ožujka 1984, dakle točno dvije godine nakon objave *Kronologije* Stanka Lasića. U dokumentu pod nazivom »O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke« proskribirani su brojni nepoćudni umjetnici među kojima ima i neočekivanih imena ali koji se nižu u redosljedu od Igora Mandića i Stanka Lasića, čak i Predraga Matvejevića, te Drage Štambuka i Stjepana Čuića, Ljubomira Tadića iz Beograda i redatelja Rajka Grlića i drugih. Zanimljivo je da je među brojnim tadašnjim jugoslavenskim umjetnicima navedenim u toj knjizi prirodno mjesto na kojem je dokument nastao u njemu spomenuto najviše hrvatskih osoba među kojima je jedan znatan broj u javnosti bio poznat i sa svojih ljevičarskih opredjeljenja. Zato je vrlo indikativan, a tim navodom ćemo i završiti ovaj članak, upravo govor Danila Kiša kojega je on održao 24. svibnja 1980. godine povodom preuzimanja nagrade za knjigu *Grobnica za Borisa Davidoviča*, knjigu koja je zakotrljala čitavu lavinu optužbi i napada na ovoga književnika. Danilo Kiš između ostaloga tom je prilikom izrekao ovaj tekst koji se godinama kasnije mogao javljati kao memento u brojnim ispadima dogmatske svijesti koji su uslijedili u osamdesetim godinama 20. stoljeća i koji su ispratili u budućnost razoreni duhovni krajolik tadašnje Jugoslavije:

⁵⁶ *Bijela knjiga Stipe Šuvara*: originalni dokument centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984, sastavio S. Šuvar, Zagreb: Večernji posebni proizvodi, 2010.

»...sagledavanjem svoje sopstvene epohe i svog vremena iz neke moguće istorijske perspektive, hoću da kažem iz nekog mogućnog socijalnog i sociološkog aspekta, kako bi se kroz pisanje i samim aktom pisanja čovek pokušao razabrati u klaonici istorije, koja nije nikakva 'učiteljica života', nego krik i bes i mrmljanje jednog idiota. I naravno, pisanje i nije ništa drugo do pokušaj, uvek uzaludan i beznadan, da se svi ovi golemi problemi dodirnu, da se na trenutak osmisle sredstvima književnim, da se tom sveopštem haosu istorije i ljudskog postojanja da neki smisao i otvori neka nada. [...] Dozvolite mi još samo jednu primedbu. Što se tiče pisca danas i ovde, *hic et nunc*, hoću reći u današnjem našem svetu, on će biti suđen, verujem da će biti suđen – i čini mi se da je taj strašni sud istorije i pravde već počeo da zaseda – u prvom redu u zavisnosti od njegovog stava, od njegovih pozicija prema dvama ključnim fenomenima ovoga veka (ukoliko to nije jedan te isti fenomen): prema logorima istrebljenja, onim hitlerovskim i onim staljinskim. Svaki pokušaj, makar i najzaobilazniji, makar i u zametku, bilo kakvog ideološkog opravdanja tog fenomena – logora – u ime takozvane 'istorijske nužnosti', 'klasne borbe', 'rasne čistoće', 'novog čoveka' i slično, diskreditovaće svako delo, svakog pisca, jednom zauvek i nemilosrdno. Usuđujem se reći: da će u skorij budućnosti, ako sve ne ode dođavola, odgovornost pisca biti odmeravana u prvom redu u odnosu na njegov stav prema stvarnosti logora. Jednih i drugih, podjednako.«⁵⁷

Ove riječi nisu ni danas izgubile oštrinu svoga fokusa kao što one uvjerljivo osvjetljavaju vrijeme iz kojega su bile izrečene, vrijeme kad je bio moguć progon knjiga koje su poput Lasićevih knjiga o Krleži otvarale prostore svijesti koja se suprotstavljala dogmatizmima svih oblika. Nažalost takva slobodarska pozicija bila je književniku zaniijekana u tom ne tako davnom vremenu, u vremenu iz kojega nam i danas nepogrešivo svjedoči Danilo Kiš dok brani Stanka Lasića ili sebe samoga što je u slučaju ovoga čovjeka bilo isto.

⁵⁷ Danilo Kiš, »Između nade i beznađa« (1980), tekst koji je Kiš izgovorio povodom nagrade za knjigu *Grobnica za Borisa Davidoviča*. »Govore dobitnici nagrade«, *Politika*, 24. 05. 1980. Tekst je pretiskan u: Danilo Kiš, *Homo poeticus*, Zagreb-Beograd: Globus-Prosveta, 1983.

CONTROVERSIES OVER LASIĆ'S BOOK
KRLEŽA – CHRONOLOGY OF LIFE AND WORK (1982)

Abstract

This paper explores the circumstances of the controversies that followed the publication of two books written by the Croatian literary historian Stanko Lasić: *The Conflict on the Literary Left Wing 1928-1952* (1970) and *Krleža – A Chronology of Life and Works* (1982).

In his first book, Lasić analyzed the historical circumstances and participants of the conflict on the literary left wing, with a particular emphasis on the work of Miroslav Krleža after the publication of his *Dialectical Antibarbarus*, and in the second book the author gave a critical biography of Krleža and the chronology of his work. Both books, after being printed, caused a lot of controversies among the cultural and political public of socialist Yugoslavia at the time of communism. The author investigates and analyzes the selected corpus of various newspaper articles, literary polemics and speeches that were given in political forums that were organized during 1982 on the occasion of the printing of Lasić's book *Krleža – A chronology of Life and Work*, which was written four years before and was not published then. In these controversies, only one writer systematically, without political calculations, defended the integrity of Stanko Lasić. It was Danilo Kiš. In addition to Danilo Kiš, who defended Lasić ten years before as the writer of his first book on Miroslav Krleža *Conflict on the Literary Left Wing 1928-1952*. It is also worth mentioning the only positive review that was published about the Lasić's book *Krleža – A chronology of Life and Work* by Igor Mandić. The author pays special attention to the analysis of cryptic terms and ideologues used in polemical texts of that time, all of them with regard to the historical context in which these texts were created, and also when their linguistic applications and the experiences with the public where produced.

Key words: Stanko Lasić; Miroslav Krleža; Danilo Kiš; Croatian literature; polemic; biography